

## PRELIMINARNI RAZGOVORI U GORNJEM VAKUFU

### *Zarobljavanje nemačkog majora Streкера — povod za pregovore o razmeni zarobljenika*

U jeku najžešćih borbi u bici na Neretvi zarobljen je 4. marta 1943. jedan nemački viši oficir — major Artur Štreker (Arthur Strecker), komandant 3. bataljona 738. grenadirskog puka 718. pešadijske divizije. Ovaj na izgled običan događaj, kakvi se u ratu često dešavaju, imaće poseban, izuzetan značaj, jer će biti povod važnim zbivanjima koja će ubrzo uslediti i koja će dobiti šire, dalekosežne političke dimenzije i reperkusije. Upravo zbog toga, kao i zbog neobičnih okolnosti pod kojima je taj nemački oficir zarobljen, biće zanimljivo opisati taj događaj.

Krajem februara 1943. bitka na Neretvi je dostizala kulminaciju. Operativna grupa divizija NOVJ, opterećena sa oko 3.500 ranjenika, našla se u izvanredno teškoj, gotovo kritičnoj situaciji. Nastojanja da se zauzme Konjic, preko kojeg je bio predviđen prodor preko Neretve na istok, u duhu strategijskog plana Vrhovnog štaba, i izvrši prebacivanje i transport velike mase ranjenika i bolesnika, nisu dala očekivane rezultate. Uprkos višednevnim napadima (od 20. do 26. februara) jedinica 1. proletherske i 3. udarne divizije, otpor branilaca nije mogao biti slomljen. U kritičnoj situaciji, kada su borbe već vođene u gradu, italijansko-domobranskoj posadi stigli su u pomoć oko 2.000 četnika i jedna nemačka borbena grupa („Anaker“), koja je prodrla iz Sarajeva preko Ivan-planine. Pomoć četnika bila je vrlo efikasna. I komandant italijanske divizije „Murde“ („Murge“) veoma se pohvalno izrazio o pomoći koju su četnici pružili

njegovom ugroženom bataljonu u Konjicu. „Partizanske snage žestoko su napale danas, 23. ovog meseca, garnizon Konjic artiljerijskom vatrom minobacača", izveštio je on Komandu 6. armijskog korpusa. „Garnizon saopštava da je primio poziv za predaju za 18 časova danas 23. ovog meseca, na koji je garnizon odgovorio vatrom. Snage pravoslavnih V. A. C. (dobrovoljaca antikomunista, kako su Italijani nazivali četnike — prim. M. L.), koje su nadošle, jako su angažovane sa neprijateljem u zoni Bijela . . ."<sup>39</sup> I Nemci su rado prihvatili angažovanje četničkih snaga u odbrani Konjica. Četnički komandant kapetan Vojislav Lukačević je odmah, prilikom stupanja u kontakt sa nemačkim jedinicama, ostvario saradnju sa komandantom nemačkog puka.<sup>40</sup>

Uvidevši da u novonastaloj situaciji, kada su okupatorske i četničke snage (četnička Konjička grupa pod komandom kapetana Lukačevića imala je 1. marta oko 5.500 četnika) postigle nadmoć, nema više izgleda za uspešan ishod borbi za Konjic, Vrhovni štab je odustao od daljih napada. Situacija se, taško, na tom, glavnom, pravcu bitno izmenila: iz Konjica je, niz dolinu Neretve ka Jablanici, došlo do nastupanja neprijateljskih snaga, dok su partizanske jedinice bile prinuđene da pređu u odbranu.<sup>41</sup>

Više uspeha je postignuto na južnom pravcu, nizvodno prema Mostaru. Tamo su jake četničke snage, jačine oko 4.200 četnika, pod komandom pukovnika Baja Stanišića, zajedno sa italijanskim trupama i uz podršku avijacije i tenkova, 27. februara prešle u napad uz dolinu Neretve, ali ih je 2. proleterska divizija najpre zadržala, a zatim, u protivnapadu, odbacila ka Mostaru. Po mišljenju majora Ostojića, zbog ovog neuspeha dovedena je u pitanje realizacija plana o „uništenju komunista u džepu Neretve" kojim je trebalo „izbiti na Jablanicu i potpuno odseći odstupnicu komunistima k Prozoru". „Ceo moj plan će pasti u vodu, a ovakvu priliku za uništavanje boljševika više nećemo imati", obavestavao je on jetko kapetana Lukačevića, dodavši da je sramota što obe Stanišićeve kolone, jačine oko 4.200 četnika,

<sup>39</sup> Arhiv VII, Fond IA, k. 28/A/9.

<sup>40</sup> Arhiv VII, Fond CA, k. 289, reg. br. 9/1.

<sup>41</sup> Arhiv VII, Fond CA, k. 2, reg. br. 18/1; k. 141, reg. br. 16/6; k. 289, reg. br. 8/1; Zbornik, tom IV, knj. 10, dok. br. 164 i 166.

kojima je sadejstvovalo oko 1.000 italijanskih vojnika, „nisu uradile ništa i nisu mrdnule s mesta“.<sup>42</sup>

Tako se, uprkos odbijanju neprijateljskog napada sa juga, sa pravca Mostara, zbog neuspelog zauzimanja Konjica li nadiranja nemačkih trupa sa severa, severozapada i zapada ka dolini Neretve, Operativna grupa našla sabijena na relativno uzanom prostoru u rejonu Prozora, Jablanice i Konjica. Najkritičnije je bilo na pravcu Gornji Vakuf—Prozor, gde su nemačke trupe (717. pešadijska divizija i jedan puk 718. pešadijske divizije), uz sadejstvo jedinica NDH, izbile na prilaze Prozora i Šćita, neposredno ugrozivši ranjenike koji su se prikupljali u Prozorskoj kotlini. Ozbiljna opasnost je i dalje pretila sa juga, sa pravca Mostara, od jakih snaga italijanskog 6. armijskog korpusa i grupacije Stanišićevih četnika. Na levoj, pak, obali Neretve bila je u toku koncentracija jakih četničkih snaga koje su se pripremale da zajedno sa italijanskim i nemačkim trupama nastave dejstva preko Neretve i učestvuju u uništavanju opkoljenih partizanskih snaga.

U takvoj, neobično teškoj, situaciji održana je 28. februara u selu Gračanici, u dolini Rame, zajednička sednica Politbiroa Centralnog komiteta KPJ i Vrhovnog štaba NOVJ na kojoj su, pored članova tih najviših rukovodstava narodnooslobodilačkog pokreta i njegove oružane sile (Tita, Aleksandra Rankovića, Milovana Đilasa, Ivana Milutinovića, Sretena Zujovića i Moše Pijade), prisustvovali i predsednik Izvršnog odbora AVNOJ-a dr Ivan Ribar i komandanti i politički komesari 1. i 2. proletherske divizije Koča Popović, Peko Dapčević, Filip Kljajić i Mitar Bakić i komandant 3. udarne divizije Pero Cetković. Vrhovni komandant je izložio situaciju i objasnio svoju operativnu zamisao: da se, najpre, sa glavninom Operativne grupe izvrši snažan protivudar na pravcu Gornjeg Vakufa, kako bi se razbile neprijateljske snage i otklonila opasnost koja se nadvila nad ranjenicima, a da se potom izvrši proboj cele grupacije i ranjenika preko Neretve i pristupi uništavanju četničkih snaga.

U toku 1. i 2. marta, dok su dve divizije Operativne grupe (1. i 2. proletherska) užurbano vršile pokrete iz doli-

« Arhiv VII, Fond CA, k. 293, reg. br. 3/1; k. 165, reg. br. 3/4—19; k. 133, reg. br. 40/6; k. 280, reg. br. 8/1 i 9/1; Zbornik, tom IV, knj. 10, dok. br. 143 i 176; knj. 11, dok. br. 170.

ne Neretve ka frontu prema Gornjem Vakufu, nemačke trupe su uz jaku podršku artiljerije, tenkova i avijacije izvodile snažan napad ka Prozoru i uspele da zauzmu severoistočne padine planine Raduše. Nastupile su dramatične borbe u kojima su nemačke trupe bile zadržane, a 3. marta je otpočeo snažan protivnapad glavnine Operativne grupe (devet brigada) u kome su neprijateljske snage bile odbačene ka Gornjem Vakufu. Sa položaja na Maklenu Tito je neposredno rukovodio protivudarom.

Sledećeg dana, 4. marta, uspešno je nastavljen protivnapad partizanskih snaga. Na središnjem delu fronta, u zahvatu druma Gornji Vakuf — Prozor, vodio je odbrambene borbe bataljon majora Streкера. Kako su na njegovom levom krilu partizanske snage izvršile dublji prodor, zapretivši da ugroze pozadinu njegovog bataljona, major Streker je požurio u Gornji Vakuf, u sedište štaba puka, da bi se lično, od komandanta puka pukovnika Fogela (Vogel), potanko upoznao sa situacijom i saznao šta se, zapravo, tamo, kod njegovog suseda na levom krilu, zbilo. Prethodno je odredio da ga, do svog povratka, na dužnosti zamenjuje komandir 12. čete poručnik Vizner (Wiesner). „U štabu puka u Gornjem Vakufu“, naveo je Streker u svom „izveštaju o zarobljavanju“ koji je podneo nakon puštanja iz partizanskog zarobljeništva,<sup>43</sup> „saznao sam da su partizani tamo izvršili napad u pozadinu naših linija, ali da je posle teške borbe napad odbijen. U toku razgovora s komandantom puka pukovnikom Fogelom primljen je radiogram iz mog bataljona da su partizani posle jednog napada s jugozapadnog pravca zauzeli vis 1188 na desnom krilu. U pratnji četiri kurira-konjanika, preko Uzričja i Jelače, ubrzanim tempom odjahao sam u bataljon“.

Dok je major Streker hitao ka svom komandnom mestu, situacija se na položajima izmenila. Druga proleterska brigada je, zajedno sa delovima 7. banijske, na levom krilu, i 1. dalmatinske brigade, na desnom krilu, izvršila snažan napad na položaje inemačkih jedinica južno od Gornjeg Vakufa. Pošto je 737. grenadirski puk bio nateran na povlačenje prema Voljicima, to je Strekerovom

<sup>43</sup> Arhiv Vojnoistorijskog instituta JNA, mikrofonski zapis NAV-N-T-315, snimci 1448—52.

bataljonu ostao nezaštićen desni bok. Poručnik Vizner je odmah povio desno krilo bataljona da bi izbegao obuhvat partizana sa padina Kobile (k. 1370). No, naglo se pogoršala situacija i na levom krilu bataljona. Tamo je 1. bataljon 2. proleterske brigade razbio položaje 1. bataljona 750. grenadirskog puka na Crnom vrhu, s druge strane drumu Prozor — Gornji Vakuf, i odbacio ga na kotu 803, iznad velike okuke. Partizani su nezadrživo nastavili juriti, prešli drum kod zaseoka Trlice i uputili se ka Mačkovcu. Strekerov bataljon se našao u vrlo teškoj situaciji i poručnik Vizner je naredio povlačenje na novu liniju, koja se protezala od sela Mračaja, preko kote 957, do kote 803. Izveštaj o povlačenju bataljona Vizner je uputio u štab puka, u Gornji Vakuf.

Major Streker je, u međuvremenu, hitao ka svom komandnom mestu, ne znajući da se njegov bataljon povukao. „Otprilike u okolini kote 935" — nastavlja Streker — „otпустиo sam tri kurira sa svim konjima i s jednim kurirom krenuo peške prema komandnom mestu bataljona. Borbeno buka se nije čula. Pošto štab bataljona nisam zatekao na onom mestu gde sam ga napustio, krenuo sam kroz jednu dolinu u pravcu kote 952. Upravo kada smo ja i moj kurir u blizini kote 952 hitali da izađemo iz jedne male doline, obrasle gustim žbunjem, bili smo iznenada sa svih strana obasuti snopovima pušanih zrna, delom s udaljenosti 15—20 metara. Čuli smo uzvike na srpskom jeziku i uvideli da su nas partizani opkolili. Odmah smo odgovorili vatrom, pokušavajući u isto vreme da se kroz gusto žbunje probijemo nazad. Pokazalo se, međutim, da nema nikakvog izgleda da umaknemo iz udolja, opkoljenog od oko 40—50 partizana, i zato smo se morali predati".

Zarobljenici su, vezanih ruku, sprovedeni u Stab 2. proleterske divizije koji se nalazio na jednom visu severozapadno od Makljena. Članovi štaba su pokušali da od majora Strekera dobiju podatke o sastavu, jačini i planovima neprijateljskih jedinica, ali se u itome nije uspelo zbog odbijanja nemačkog oficira da dà bilo kakva obaveštenja.<sup>44</sup>

<sup>44</sup> M. Leković, „Dragoceni zarobljenik", „Front" br. 7, 16. februar 1973.

O zarobljavanju nemačkog majora bio je odmah radio-putem obavešten Vrhovni štab, gde je vest primljena s neskrivenim zadovoljstvom jer se radilo o prvom nemačkom višem oficiru koga su partizani zarobili. Tom događaju je pridat poseban značaj i zbog toga što se, kako je u Vrhovnom štabu ocenjeno, ukazala prilika da se ponudom za razmenu zarobljenog majora obnove i uspešno okončaju pregovori o razmeni zarobljenika koji su dva meseca ranije bili prekinuti. Moglo bi se, naime, očekivati da će sada, kada je u pitanju jedan viši oficir, komandant bataljona, nemačka strana biti zainteresovana za razmenu zarobljenika i da će prihvatiti ponudu o pregovorima.

Razmatrajući tu mogućnost, u Vrhovnom štabu se došlo na ideju da se na pregovorima o razmeni zarobljenika, ukoliko bi do njih došlo, postavi i pitanje priznanja Narodnooslobodilačkoj vojsci statusa zaraćene strane i, u vezi s tim, prihvatamja obaveze da se u tretmanu ratnih zarobljenika i ranjenika primenjuju odredbe međunarodne konvencije.

O tim pitanjima se već razgovaralo na poslednjem sastanku partizanskih i nemačkih pregovarača održanom 17. novembra 1942. blizu Livna, kada se pregovaralo o razmeni zarobljenika (posade oborenog bombardera, nemačkih privrednih stručnjaka iz Jajca i oficira NDH zarobljenih u Bihaću). Na tim pregovorima su sa nemačke strane učestvovali inženjer Hans Ot (Hans Ott), kapetani Hans Hejs (Hans Heyss), oficiri za vojnu privredu, i Alfred Hajnrih (Alfred Heinrich), specijalni referent Ajnzackomande policije i službe bezbednosti (Einsatz-commando Polizei und Sieherheitsdiensts) u Sarajevu koji se predstavio kao Kulih (Kulich), dok su partizanski pregovarači bili dr Vladimir Velebit Vlatko (pod pseudonimom Vladimir Petrović) i kapetan Mihovil Tartalja Miša.<sup>45</sup> Pored pregovora o razmeni zarobljenika, koji se nisu završili uspešno,<sup>48</sup> na sastanku je bilo reči i o zahtevu partizanske

<sup>45</sup> Š. Odrić, „Neostvoreni planovi“, Naprijed, Zagreb, 1961, str. 81.

<sup>48</sup> Četiri dana kasnije, 21. novembra, kod Livna je izvršena razmena „27 zarobljenih partizana sa taocima koje su partizani odveli prilikom povlačenja iz Livna“, kako stoji u izveštaju Orižničkog vođa iz Livna (Arhiv VII, k. 62, reg. br. 5/4-2 i 1/4-2). Među razmenjenim pripadnicima NOP-a, nije, međutim, bilo lica koje su partizanski pregovarači tražili na sastanku od 17. novembra.

strane da se Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije prizna kao zaraćena strana, što su Nemci od samog početka ustanka i organizovanja narodnooslobodilačke borbe odbijali da prihvate, ističući da su borbe partizana, koje smatraju banditima, neregularne i da se prema pripadnicima Narodnooslobodilačke vojske ne mogu primenjivati odredbe međunarodnog ratnog prava. Kako nemački pregovarači nisu bili ovlašćeni da o tim pitanjima razgovaraju, što su im partizanski delegati uručili pismo Vrhovnog štaba za nemačkog opunomoćenog generala u Hrvatskoj general-potpukovnika Edmunda Gleza fon Horstenaua. Pismo nije sačuvano, ali je izvesno da je u njemu, pored pitanja koja su se odnosila na razmenu zarobljenika, bilo reči i o zahtevu za priznanje Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije kao zaraćene strane. Na to pismo, međutim, od Nemaca nije stigao odgovor.

Po oceni Vrhovnog štaba trebalo je sada, kada se računalo da se ukazala prilika za obnovu, odnosno nastavak pregovara, pokušati da se ponovo pokrenu razgovori o tim pitanjima, prvenstveno zbog ranjenika, kako bi se dobio pristanak nemačke strane da se oni tretiraju u duhu međunarodne konvencije. Briga za sudbinu oko četiri hiljade ranjenika i bolesnika koji su se nalazili u teškoj situaciji u rejonu Prozora morila je tih dana Tita i partizanske štabove. Iz dotadašnjeg toka operacije, koja je dostizala kulminaciju, noseći u sebi sve neizvesnosti oko sudbine ranjenika, bilo je očigledno da je bitka koju je Operativna grupa divizija već više dana vodila da bi se izvukla ispod udara veoma jakih nemačkih snaga i izbegla okruženje sve više postajala grčevita bitka za ranjenike, za njihovo spasavanje. Ni ubrzana evakuacija ranjenika i bolesnika i njihovo prikupljanje u Prozorskoj kotlini, bliže dolini Neretve preko koje se nameravalo probijati na istok u pravcu Crne Gore i Sandžaka, ni uspešan protivudar kod Gornjeg Vakufa koji je upravo bio u toku i kojim su nemačke trupe bile odbačene ka Bugojnu, nisu trajnije otklonili opasnost koja je i dalje ozbiljno pretila ranjenicima. Moralo se, dakle, računati i sa time da veći broj ranjenika i bolesnika, pogotovo onih najtežih, nepokretnih, neće biti spaseni i da će ih Nemci, kako su to i dotad činili sa partizanskim zarobljenicima, pobiti. Trebalo je, stoga, pokušati da se, uporedo s razgovorima o razmeni majora Štrejera i ostalih zarob-

ljenika, zatraži od nemačke strane da se Narodnooslobodilačkoj vojsci prizna status zaraćene strane, jer je to ona faktički bila, izrastavši u gotovo dvogodišnjoj borbi u snažnu i dobro organizovanu armiju sa svim bitnim obeležjima jedne regularne vojske, i da se, shodno tome, prema njenim zarobljenim pripadnicima, pogotovo ranjenicima, imaju primenjivati odredbe međunarodnih konvencija o ratnim zarobljenicima i ranjenicima. Uz to, kako su Tito i njegovi najbliži saradnici koji su se toga dana nalazili s njim u sedištu Vrhovnog štaba u jednoj vodenici na reci Prozorčici (Ranković, Đilas i Pijade) zaključili, moglo se nemačkoj strani predložiti da se privremeno, dok pregovori budu trajali, obustave neprijateljstva.<sup>47</sup> Računalo se da su u dotadašnjim jednoipomesečnim borbama, a naročito posle poraza kod Gornjeg Vakufa, nemačke trupe iscrpljene i da im je potreban predah. Obostrana obustava borbenih dejstava bila bi za partizansku stranu i te kako korisna jer bi se dobilo u vremenu i stvorili povoljniji uslovi da se Operativna grupa divizija, oslobođena pritiska nemačkih divizija sa zapada i severa, iz rejona Livna, Bugojna i Konjica, ustremi na četničke snage na levoj obali Neretve, razbije ih i otvori put za dalji prodor na istok — u duhu strategijskog plana Vrhovnog štaba. Trebalo je Nemce zavarati, „neutralizirati“ ih, kako je Tito govorio, nudeći im neke prividne ustupke. Računalo se da bi nemačka strana bila zainteresovana za primirje ako bi joj se pružila uveravanja da partizanske snage neće dejstvovati severno od demarkacione linije, u nemačkoj okupacionoj zoni, već da će nastupati samo preko Neretve, u italijanskoj zoni, da bi tamo razbile četnike koji se pripremaju da se priključe anglo-američkim trupama, ukoliko se one budu iskrcale na jadransku obalu. Na takvu se mogućnost, kako je već rečeno, tada ozbiljno računalo u vrhovnim komandama — kako četničkoj i nemačkoj, tako i partizanskoj. Da partizanske snage ne nameravaju dejstvovati preko demarkacione linije,

<sup>47</sup> U svojim memoarima Đilas taj dogovor Tita, Rankovića, Pijade i sebe naziva sednicom Centralnog komiteta KPJ i navodi da je ona održana „istog dana ili dan posle razbijanja četnika na Neretvi, tj. pošto je otvoren prolaz preko Prenja“, što bi značilo da je to bilo 7. ili 8. marta. Taj dogovor je, međutim, bio 4. marta, onog dana kada je zarobljen major Streker (M. Đilas, „Une guerre dans la guerre Yougoslavie 1945“, Paris, 1979, str. 342).



moglo je kao dokaz biti zaustavljanje njihovih jedinica koje su u protivudaru kod Gornjeg Vakufa gonile razbijene nemačke jedinice. Trebalo je, dalje, uveriti Nemce da bi se partizanske snage, posle prelaska Neretve i razbijanja četnika, prebacile u Sandžak, na teritoriju u italijanskoj okupacionoj zoni, gde bi, udaljene od komunikacija i važnijih privrednih objekata, najmanje smetale Nalcima, jer ne bi ugrožavale njihove vojne i privredne interese.

Ideja o ovom predlogu, o nekoj vrsti neutralne zone, potekla je od generala Horstenaua. Prema izveštaju upravitelja Kotarske oblasti u Livnu, upućenom 14. oktobra 1942. Glavnom stanu poglavnika, koji je kao zarobljenik imao priliku da razgovara sa „članom Vrhovnog štaba dr Vladom Petrovićem (Velebitom — prim. M. L.), bivšim advokatom iz Zagreba", i nekim partizanskim vodećim ličnostima, i da od njih sazna za misiju partizanskog pregovarača Marijana Stilinovića u Zagrebu, avgusta 1942. i za njegove razgovore sa Horstenauom, nemački general je „ponudio partizanima jednu teritoriju da se oni kao najjača vojna snaga na Balkanu primire, da će ih Nemci tolerisati i da će na toj teritoriji partizani biti suvereni", a za uzvrat da „partizani dozvole Nalcima da izvoze u Nemačku rude i ostale sirovine i poljoprivredne proizvode".<sup>48</sup>

Izgledi da bi takva ponuda sa nemačke strane bila prihvaćena bili su, doduše, mali, ali je trebalo, ipak, pokušati sa tom „diplomatskom akcijom", u stvari nekom vrstom ratne varke. Ako ni zbog čega drugog, a ono radi umirenja savesti da je učinjeno sve da se ranjenici spasu od masakriranja koje bi bilo izvršeno nad njima, ukoliko bi pali u ruke neprijatelja — na što se, prirodno, moralo računati.<sup>49</sup>

Čim je dobio vest o zarobljavanju nemačkog majora, Tito je naredio Štabu 2. proleterske divizije da se zarob-

<sup>48</sup> Arhiv VII, k. 65, reg. for. 43/5-1.

<sup>49</sup> Nemci su zarobljene partizane najčešće streljali, oglašujući se o odredbe međunarodne konvencije. U jednom telegramu koji je Nemačko poslanstvo dobilo 19. novembra 1943. od Ministarstva spoljnih poslova, stoji, između ostalog, da se odobravaju pregovori s partizanima o pitanju razmene zarobljenika, ali da „ma kakvi zahtevi partizana u smislu koji bi nemačke vlasti pismeno obavezivali da se pridržavaju međunarodnih odredaba o postupku sa zarobljenicima i ranjenicima moraju načelno da se odbiju, jer takvi obostrani sporazumi sadrže i priznanje Tita kao ratujuće strane" (Arhiv VII, mikrofilm London — 9, s. H 303042).

ljenik odmah sprovede u Vrhovni štab. Kako je Streker naveo u pomenutom „izveštaju o svom zarobljavanju“, on je u toku noći autom sproveden u „Operativno odeljenje Štaba grupe“ koje se nalazilo „u jednom mlinu udaljenom 10 km od Prozora“. Njemu, razumljivo, nije bilo rečeno da se nalazi u Vrhovnom štabu i da je priveden pred vrhovnog komandanta Tita i članove Vrhovnog štaba Rankovića, Đilasa i Pijade. Streker dalje navodi da su, pored ostalih, bili „bivši predsednik Narodne skupštine Jugoslavije demokrata dr Ribar i profesor Marković“. Sto se „profesora Markovića“ tiče, reč je o Milovanu Đilasu, koji se tim imenom predstavio.

Po dolasku u Vrhovni štab, Strekeru je, uz izvinjenje što je sproveden vezanih ruku, data „obilata večera“ — kako je sam rekao. U razgovoru koji je potom usledio (Streker ga je nazvao „zabavnim razgovorom“) bilo je reči 0 mnogim pitanjima, a dominirala su, razumljivo, ona obaveštajne prirode koja se, kako je to uobičajeno, postavljaju zarobljenicima da bi se od njih dobili podaci o numeraciji, jačini i rasporedu protivničkih jedinica i planovima njihovih štabova. Partizanski rukovodioci su, kako Streker navodi, bili posebno zainteresovani za planove i namere nemačkih snaga u rejonu Gornjeg Vakufa, a postavljali su i pitanje zašto se nemačke jedinice bore protiv partizana i kakav je stav Nernaca prema četnicima. Streker nije želeo da da nikakve podatke, što je i Tito u svom telegramu upućenom 8. marta Izvršnom komitetu Kominterne potvrdio.<sup>50</sup>

Strekeru su, zatim, data objašnjenja o ciljevima za koje se Narodnooslobodilačka armija bori. Njih je on, u pomenutom izveštaju, ovako interpretirao:

„Pošto je jugoslovenski narod u 1941. godini sramno napušten od svoje vlade i kako je od tada cela zemlja morala da pod novom vladom u Hrvatskoj i pod okupacijskom vlašću podnosi strahovite muke, to je Narodnooslobodilačka armija uzela kao cilj — oslobođenje zemlje od okupatora. Najveću prepreku na tom putu u sopstvenoj zemlji predstavljaju četnici i zato je njihovo uništenje postavljeno kao prvi cilj. Osim toga, partizani se bore protiv ustaša, Italijana, Nemaca, a tek na dru-

<sup>50</sup> Josip Broz Tito, *Sabrana djela*, tom 14, str. 136.

gom mestu protiv hrvatskih domobrana. Mada ne postoji namera da se borba prenese preko granica Nemačke, ipak se ovom borbom želi da pruži pomoć Sovjetskoj Rusiji, jer samo pobjedom internacionalnog komunizma nad kapitalističkom Nemačkom sa Hitlerom, Geringem, Meseršmitom i Krupom kao najvećim kapitalistima, a docnije nad Engleskom i Amerikom, pružice se garantija za bolju budućnost čovečanstva. Računa se da će najkasnije za tri meseca Sovjetska armija izvojevati pobjedu i u trenutku prelaska granica Nemačke, odnosno Poljske od strane Sovjetske armije, Engleska i Amerika će istovremeno obrazovati Dragi front na raznim mestima južne Evrope, a naročito u Italiji. Italijanski narod više ne veruje u pobjedu Musolinija i Hitlera, a italijanska armija već je potpuno prožeta komunizmom.

U štabovima i kod političkih komesara moglo se često uočiti da se nerado vodi borba protiv nemačkog naroda i da se narod ne identifikuje sa samim Hitlerom. Za italijansku armiju se kaže da poseduje vrlo slabu borbenu vrednost. U saradnji italijanskih generala sa nacionalnim četnicima uočava se opasnost za Nemačku pošto se čvrsto veruje da je pomoć koja se upućuje četnicima u hrani, municiji i novcu engleskog porekla."

Strekerova interpretacija razgovora u Vrhovnom štabu bila je uglavnom tačna. Napisao je ono što je zapamtio iz razgovora koji je te noći vodio, kao i ono što je čuo od svojih sagovornika, vodećih ličnosti Narodnooslobodilačkog pokreta, dodavši i ono što je saznao i u drugim štabovima (2. proleterske brigade i 1. i 2. proleterske divizije). Rečeno mu je, što je on, uostalom, znao (jer se sa svojom jedinicom borio protiv partizana još od leta 1941) da je oslobođenje zemlje od okupatora osnovni cilj narodnooslobodilačke borbe i da glavnu prepreku ostvarenju tog cilja predstavljaju četnici, zbog čega je njihovo uništenje primaran zadatak Narodnooslobodilačke vojske. Ukazano je i na činjenicu da četnike podržavaju i snabdevaju Englezi i da sa njima saraduju Italijani — što može predstavljati opasnost za Nemačku. Bio je to nagoveštaj onoga što će se pokušati u razgovorima sa nemačkim komandama o razmeni majora Štrekera i drugih zarobljenika, ukoliko do njih dođe, neka vrsta pripre-

manja terena: da se Nemcima predloži da se privremeno obustave dejstva, kako bi se partizanske jedinice mogle angažovati u borbama sa četnicima, nakon čega će se prebaciti na teritoriju (mislilo se na Sandžak) sa koje neće ugrožavati nemačke garnizone i njihove vojne i privredne objekte.

I, na kraju, napisao je Streker, bilo je reči o pitanjima kojima se „utiru putevi za razgovore sa nemačkom komandom". To se, svakako, odnosilo u prvom redu na razmenu zarobljenika, o čemu su već vođeni pregovori koji su, na žalost, bili prekinuti. U vezi s tim, piše Streker, „zamoljen sam da napišem jedno pismo nemačkoj komandi u kome se — u vezi ranijih predloga — traži što hitniji sastanak komandanata i dodela teritorije".

Major Streker je, razumljivo, prihvatio predlog, jer je i sam bio veoma zainteresovan da dođe do pregovora o razmeni zarobljenika koji bi, ukoliko se budu uspešno završili, doneli i njegovo oslobođenje. Još iste večeri napisao je pismo za generala Horstenaua, adresovano na štab svoje 718. divizije u Sarajevu, i ono je sledećeg jutra upućeno po kuriru (verovatno istom onom koji je bio zarobljen sa Strekerom) ka nemačkim položajima kod Gornjeg Vakufa. Pismo nije sačuvano, ali se njegova sadržina sa dosta pouzdanosti može naslutiti: javljao je o svom zarobljavanju i o predlogu partizanske komande da se povedu pregovori o razmeni zarobljenika, o priznanju Narodnooslobodilačke vojske kao zaraćene strane i o „dodeli teritorije" partizanskim snagama, na koju bi se one prebacile. Nemci nisu morali nagađati o kojoj je „partizanskoj komandi" reč, jer su isuviše dobro znali da se u dolini Neretve sa glavnim partizanskim snagama nalazi njihov Vrhovni štab.

Neizvesno je da li se uz Strekerovo pismo nalazio i pismeni predlog Vrhovnog štaba. U jednom radiogramu koji je Operativno odeljenje Štaba 718. divizije uputilo 9. marta komandantu nemačkih trupa u Hrvatskoj generalu Litersu kaže se da je major Streker, komandant 3. bataljona 738. puka, zarobljen 3. marta (greška — treba: 4. marta) i da je uputio jedno posebno pismo Narodnooslobodilačke vojske u kome se, između ostalog, iznosi zahtev za vođenje pregovora o razmeni zarobljenika i o priznanju narodnooslobodilačkoj vojsci statusa zaraćene strane i traži da se

utvrdi vreme i mesto održavanja zajedničkog sastanka.<sup>51</sup> I Đilas u svojim memoarima tvrdi da je Nemcima upućeno pismo, ali da na njemu „nije stajao ni pečat Vrhovnog štaba ni potpis Titov, nego neke naše jedinice“.<sup>52</sup>

Strekerovo pismo je još istog dana, 5. marta, stiglo u Štab 717. divizije u Bugojnu, koji ga je, smatrajući sebe nenadležnim za donošenje bilo kakve odluke, prosledio višoj komandi. Pismo je 6. ili 7. marta stiglo u Štab komandanta nemačkih trupa u Hrvatskoj general-majora Rudolfa Litera, koji se nalazio u Slavanskom Brodu. O tome se nalaze podaci u telegramu italijanskog oficira za vezu pri Literovom štabu majora Bobia (Bobbio), upućenom 12. marta Komandi 2. italijanske armije i štabovima 6. i 18. armijskog korpusa: „Major Streker, komandant 3. bataljona, zarobljen je. Komandant nemačkih trupa u Hrvatskoj primio je od majora Strekera pismo u kome se gospodinu generalu dostavlja poziv Vrhovnog štaba NOV Jugoslavije da pošalje delegata u svrhu razgovora o eventualnom priznanju Titove armije za zaraćenu silu. Na spomenuti zahtev nije odgovoreno“.<sup>53</sup>

I general Liter se, razumljivo, kao komandant jedinica koje izvode vojne operacije protiv partizanskih snaga, smatrao nenadležnim za uspostavljanje kontakata sa predstavnicima neprijateljske strane. Stoga i nije odgovorio na „spomenuti zahtev“ Vrhovnog štaba NOVJ, već je Strekerovo pismo uputio u Zagreb generalu Horstenauu, kome je i bilo namenjeno i u čiju su nadležnost spadala pitanja te vrste. Horstenau se, uostalom, mogao o tome konsultovati i sa diplomatskim predstavnikom, nemačkim poslanikom u NDH Zigfridom Kašoom.

Horstenau je pismu majora Strekera, odnosno predlogu Vrhovnog štaba NOVJ o vođenju pregovora, poklonio punu pažnju, zaključivši da predlog treba prihvatiti, jer se radilo o izbavljenju iz partizanskog zarobljeništva jednog višeg nemačkog oficira i većeg broja vojnika i privrednih stručnjaka. On je i ranije smatrao da je za nemačku stranu korisno da uspostavi i održava vezu sa partizanskim vrhovnim štabom i bio je spreman da lično primi njegove pred-

<sup>51</sup> Arhiv VII, mikrofilm NAV-N-T-315, r. 2264, s. 514, 731.

<sup>52</sup> M. Đilas, cit. delo, str. 342.

<sup>53</sup> Zbornik, tom IV, knj. 11, dok. br. 213.

stavnike, kako je to već jednom, krajem avgusta 1942, učinio, primivši partizanskog pregovarača Marijana Stilinovića, koji je, pod imenom Srećko Šunjevarić, kao predstavnik Vrhovnog štaba, vodio razgovore o razmeni nemačkih stručnjaka iz firme „Hanza-Lajhtmetal“ zarobljenih u Livnu.<sup>54</sup> O tome je Has Ot, glavni nemački pregovarač, po povratku iz Zagreba u Vrhovni štab, 3. septembra lično obavestio Tita,<sup>55</sup> koji je zaključio da o tome, kao uostalom i o svim drugim važnijim pitanjima, treba obavestiti Moskvu. U telegramu koji je 14. oktobra uputio Izvršnom komitetu Kominterne Tito je, uz molbu da se ne objavi izvor te vesti, javio da je inženjer Ot „doneo iz Zagreba prijedlog za pregovore između predstavnika Vrhovnog štaba i jednog nemačkog Opuномоћenog generala (Gleza fon Horstenaua — prim. M. L.)“, dodavši da su „oni to činili već nekoliko puta, ali mi smo odbijali sve te pregovore“, i tražeći od Kominterne njeno mišljenje.<sup>56</sup>

General Horstenau je, očigledno, realnije nego je to činila Vrhovna komanda Vermahta procenjivao snagu i vitalnost Narodnooslobodilačke vojske, zaključivši, na osnovu dotadašnjih iskustava, da se ona nikakvim vojnim merama ne može uništiti. Njemu je sa najvišeg mesta bilo naređeno da je, zajedno sa komandantom nemačkih trupa u Hrvatskoj, odgovoran „za područje Hrvatske“ i da je potčinjen komandantu Jugoistoka generalu Leru. Kako je u Lerovom naređenju od 15. februara 1943 („Odbrana i komandovanje na Jugoistoku“) stajalo da se može očekivati da u „dogledno vreme“ može doći do invazije na Balkanskom poluostrvu i da se „mora računati sa time da će ovaj napad biti podržan od strane ustanika u zapadnim balkanskim zemljama“, te da treba „preduzeti konačno smirenje pozadine i uništenje ustanika i bandi svih vrsta u sadejstvu sa italijanskom 2. armijom“, to je bilo razumljivo da je Horstenau zaključio da sa svoje strane mora preduzeti sve što bi doprinelo izvršenju tog zadatka, odnosno „smirenju pozadine“ na poverenom mu području preko kojeg se, komunikacijom Zagreb — Beograd, odvija znatan deo ratnog transporta za

<sup>54</sup> M. Stilinović, „Ratni dnevnik“, JAZU, Zagreb, 1965; Arhiv VII, k. 153-a, reg. br. 11/5-21; k. 65, reg. br. 19/3-1.

<sup>55</sup> Arhiv VII, mikrofilm London 19, s. 311300—10.

<sup>56</sup> J. B. Tito, Sabrana djela, tom 12, str. 15.

trupe Komande Jugoistoka.<sup>57</sup> Ako se to već ne može postići vojnim merama, u što se bio toliko puta uverio, onda je bilo razumno pokušati i drugim merama — pregovorima. Horstenau je, uz to, smatrao da partizanske snage treba priznati kao „zaraćenu stranu”. Toga su mišljenja bili i general-pukovnik Ler, komandant Jugoistoka i njegov načelnik štaba general-potpukovnik Herman Ferč (Hermann Föritsch), koji su predlagali Vrhovnoj komandi Vermabta „da Titove jedinice, koje su se sve više sistematski borile, prizna kao zaraćenu stranu”.<sup>58</sup>

Neizvesno je da li je o Strekerovom pismu i predlogu Vrhovnog štaba Horstenau upoznao svoje pretpostavljene pre nego je 9. marta poručio generalu Literu, komandantu nemačkih trupa u Hrvatskoj, čije su jedinice izvodile operacije u dolini Neretve, da obavesti partizanski Vrhovni štab da nemačka strana prihvata predlog o razgovorima i da on organizuje sastanak sa partizanskim delegatima. Horstenau je, uostalom, već imao Lerovo odobrenje da se može stupati u kontakte s partizanskim Vrhovnim štabom. U razgovoru koji su njih dvojica vodili 15. decembra 1942, kako stoji u zapisniku sa tog sastanka, „Ler nema ništa protiv stupanja u vezu s Titom jedino u informativne svrhe i to preko posrednika”, uz napomenu da pri tom nemačka strana „ne treba da se suviše mnogo ispoljava”.<sup>59</sup>

Liter je ocenio da bi najprikkladnije bilo da se taj sastanak održi u štabu 717. pešadijske divizije, jer je taj štab već bio obavешten o „pokrenutim namerama” partizana, pošto je preko njega i stiglo Strekerovo pismo. Stoga je istog dana u 22,45 časova uputio komandantu divizije generalu Benignusu Dipoldu (Benignus Dippold) sledeće naređenje:

„U vezi pisma majora Strekera od 4. 3. 1943. treba saopštiti Vrhovnom štabu ustanika da je Nemačka komanda spremna da primi jednog opunomoćenog delegata.

<sup>57</sup> Zbornik, tom XII, knj. 3, dok. br. 21.

<sup>58</sup> Dr Karl Hnilicka, „Bihaćka republika i jugoslovenski partizanski pokret u ogledalu njemačkih izvora i ocjena njemačkih generala koji su komandovali na Jugoistoku”, Zbornik radova „Prvo zasedanje AVNOJ-a”, Bihać, 1967.

<sup>59</sup> Arhiv VII, mikrofilm NAV-N-T-501, r. 267, s. 437—8.

Kao termin predviđa se 12. 3. Mesto sastanka je Bugojno. Garantuje se bezbednost delegata".<sup>60</sup>

Već sledećeg jutra, 10. marta, iz Štaba 717. pešadijske divizije upućena je poruka Vrhovnom štabu da uputi svog delegata (ili delegate) u Bugojno.

*Forsiranjem Neretve uspešno je prebrođena najkritičnija faza bitke za ranjenike*

Istog jutra kada je štrekerovo pismo upućeno nemačkoj komandi Vrhovni štab je, uz napomenu „strogo poverljivo, nikome ne govoriti ništa“, saopštio svoju odluku o forsiranju Neretve i o prodoru na istok. „Odlučili smo da našim glavnim snagama i ranjenicima nadiremo pravcem: Prozor—Jablaniica—Prenj i dalje k istoku“, pisao je Tito 5. marta štabovima divizija Operativne grupe. Ukoliko je do tog trenutka i postojala dilema o pravcu proboja — na sever prema srednjoj Bosni, što je poslednjih dana ozbiljno uzimano u obzir, ili na istok, preko Neretve, u duhu ranije usvojenog strategijskog plana — sada je bilo jasno: Operativna grupa će se, zajedno s ranjenicima, probijati preko Neretve i Prenja ka Hercegovini, Crnoj Gori i Sandžaku! Uspešno izvedenim protivudarom kod Gornjeg Vakufa i odbacivanjem neprijatelja ka Bugojnu bila je za izvesno vreme otklonjena opasnost koja se bila neposredno i preteći nadvila nad sudbinom ranjenika u Prozorskoj kotlini i stvoreni su uslovi da se istrage u sprovođenju strategijskog plana Vrhovnog štaba o prodoru na istok, čije je ostvarenje, posle neuspeha u zauzimanju Konjica, bilo dovedeno u pitanje. Tito je izdao naređenja da se dejstva u dolini Vrbasa obustave i jedinice sa tog fronta ubrzanim maršem prebace ka Neretvi, ostavljajući zaštitnice za evakuaciju ranjenika, i da se smelim napadom forsira Neretva kod Jablanice. Trebalo je, potom, od priručnih sredstava (drvene građe) opraviti porušeni most kod Jablanice, kako bi se preko njega na stvoreni mostobran mogle prebacivati trupe, ra-

<sup>60</sup> Arhiv VII, mikrofilm NAV-N-T-315, r. 2264, s. 731.



njenici i bolesnici i lako oružje, uključujući i oruđa na ras-  
klapanje.<sup>61</sup>

Obrazlažući tadašnju situaciju i mere koje je preduzeo, Tito je septembra 1965. u članku za ediciju „Neretva“ napisao sledeće:

„Naša ideja da idemo prema Crnoj Gori bila je od početka u prvom planu i njoj je sve bilo podređeno. I kada sam naredio da se poruše mostovi na Neretvi, ja nisam mislio da idemo u drugom pravcu. U početku smo srušili samo jedan most. Kod mene je tada došao Vlado Šegrt, komandant Desete hercegovačke brigade, koji je kod Ostrošca naišao na jake četničke snage. O četničkoj koncentraciji snaga bili smo još ranije obaviješteni od drugova iz Crne Gore i Hercegovine i znali smo da se te jedinice postepeno kreću prema Kalinoviku i Mostaru. Donoseći ovu vijest, Šegrt mi je ispričao kako je naišao na jake četničke snage, koje su došle od Boračkog jezera i pružile žilav otpor. Bili su to četnici uglavnom iz Vašojevića. Čim sam ovo saznao odmah mi je bilo jasno o čemu se radi. Ja nisam znao tačno kolike su te četničke snage, ali mi je bio jasan vojno-politički karakter ove udružene akcije kojom su Nijemci, Talijani, četnici i ustaše htjeli da nas samelju.

Pošto su se Nijemci preko Ivan-planine probili u Konjic i ojačali ovaj garnizon, mi smo se našli u vrlo teškoj situaciji. Tada sam naredio da se poruši i drugi, poslednji most kojim se moglo preći sa jedne obale Neretve na drugu. Rušenje ovog mosta predstavljalo je manevar, ali i zaštitu od iznenađenja sa te strane, da bi Nijemci stekli utisak da idemo natrag. Taj manevar je potpuno uspio. Nijemci su oslabili pritisak u dolini Neretve, a mi smo izgradili improvizovani most i prebacili ranjenike i jedinice preko rijeke. Nijemci su bili ubijedeni da će nas uništiti. Može se reći da je rušenje prvog mosta bilo iz taktičkih — odbrambenih razloga, a rušenje drugog — zbog taktičke varke, sa ciljem maskiranja naših namjera. Odmah zatim naši inženjerci su izgradili

<sup>61</sup> J. B. Tito, *Sabrana djela*, knj. 14, str. 122, 123, 126, 128, 130, 133.

pješaćki most na mjestu porušenog. Tako smo mi imali slobodan put na Prenj, koji je bio vrlo težak. Morali smo ići bespućem, noću i po velikom snijegu. Da smo otišli za Nijemcima (u pravcu srednje Bosne — prim. M. L. ), mi bismo bili poraženi.

U toku ove bitke neki naši komandanti, među kojima i neki drugovi oko Vrhovnog štaba, nisu mogli da se snađu i shvate šta se tu događa. Jer, oni su vodili računa samo o svom uskom sektoru, na kome su se nalazili. A, strategija je bila naša, Vrhovnog štaba.

Mene niko nije pitao zašto sam naredio da se poruše mostovi. Kasnije su svi vidjeli zbog čega je to učinjeno. Nijemci su se već bili povukli i nisu mogli ponovo da dođu da nam zatvore put. Da su to mogli da učine, mi bismo stradali."<sup>62</sup>

Ovaj smeli manevar je uspešno izvršen: u toku noći 8/7. marta preko gvozdene konstrukcije porušenog železničkog mosta u Jablanici, koja se u vodi nije bila rastavila, bombaško odeljenje iz 2. dalmatinske brigade prešlo je neopaženo na levu obalu i uništilo četničko osiguranje. Iskorištivši taj uspeh, preko Neretve se potom prebacilo šest bataljona 2. proleterske divizije, koji su, razbijajući dezorganizovane i ošamućene četničke jedinice, do mraka 7. marta uspostavili mostobran dubine sedam kilometara. Pošto je u toku dana 35 boraca Tehničke čete Vrhovnog štaba uspelo, uz ogromna naprezanja, da za nepunih 19 časova učvrsti drvenu građu uz konstrukciju porušenog, bolje reći prelomljenog mosta i tako od dasaka i balvana napravi stazu, to su se preko tog improvizovanog mosta ubrzano prebacivale jedinice Operativne grupe, a od noći 8/9. marta i kolone ranjenika i bolesnika, kako onih lakših, pokretnih, tako i onih na nosilima. Sva motorna vozila, tenkovi, haubička artiljerija, vozeća komora i sve ono što se nije moglo dalje, preko besputnih padina krševitog i surovog Prenja, nositi na rukama ili konjima uništavano je i survavano u nabujalu Neretvu.

<sup>82</sup> J. B. Tito, *Vojna djela*, IV, str. 74—75

U daljem nastupanju jedinice su, učvršćujući i proširujući mostobran, slomale otpore četnika, koji su se povlačili u pravcu Krsca, a odatle u rejon Konjica.

Bilo je očigledno da je smeli i neočekivani prodor Operativne grupe divizija preko Neretve iznenadio i ošamutio četničke štabove i jedinice. Na stotine četnika, i ne stupivši u ozbiljnije borbe, napuštali su položaje i gotovo u rasulu bežali pred partizanima, ili im se predavali.

O porazu četničkih jedinica na Neretvi izvestio je komandant četničke Konjičke grupe kapetan Lukačević Vrhovnu komandu još istog dana, 7. marta u 23,30 časova:

„Komunisti stegnuti obručem uništenja odlučili su se za izvršenje proboja kod Jablanice. U tu svrhu nekoliko odlučnih odelenja naoružanih velikim brojem automatskih oruđa prebacili su se preko mosta na Neretvi. Pobili stražare i jakom automatskom vatrom branili užu mostobran koji se postepeno proširivao. Usled noći i nespremnosti jedinica nastalo je vatreno dejstvo međusobno, a potom gubljenje veze i odstupanje bez plana i komande. U toku 7. o.m. komunisti su u svojim rukama imali Krstac i dovoljnu snagu prebačenu preko Neretve i sa uspehom gonili demoralisane delove Leve kolone“.<sup>63</sup>

U drugom izveštaju Lukačević javlja majoru Ostojiću, koji je, kako je rečeno, u ime Vrhovne komande komandovao svim četničkim jedinicama u bici na Neretvi, da je tog kritičnog dana, kada je u 8 časova izjutra bio obavešten da su partizani prešli Neretvu, izbili na Krstac i razbili 1. durmitorsku brigadu kapetana Nikole Bojovića, odmah požurio iz Konjica autom (koji su mu Italijani stavili na raspolaganje) prema Jablanici, kamo je uputio i Leteću brigadu. Nameravao je, kako kaže, „da spase Ivana (kapetana Ivana Ružića, komandanta 2. durmitorske brigade — prim. M. L.) koji je padom Krsca i nastupanjem partizana prema Kuku, bio opkoljen“. „Uz put“, nastavlja Lukačević, „već oko 8,30 časova sreo sam celu Bojovićeovu brigadu kod samog Konjica u paničnom begstvu. Jedva sam ih zadržao, možeš misliti što sam im sve radio. Pokrenuti ih napred nisam mogao. Oko 9 časova u Ostrošcu sam zatekao samog Kasalovića

<sup>63</sup> Arhiv VII, Fond ČA, k. 141, reg. br. 21/6.

(Zdravka, komandanta kolone Konjičke grupe u čijem su sastavu bili: 1. i 2. durmitorska, Fočanska, Konjička i Kalinovačka brigada, ukupne jačine 2.130 četnika — prim. M. L.). Uopšte nije umeo da mi objasni šta se događa. Sa kose sam gledao kako grupice četnika beže bezobzirce prema Konjicu (tražeći spas od Nemaca — prim. M. L.). . . Ivanove jedinice raspršene. U 19 časova nije bilo ni jednog četnika na pravcu nastupanja komunista... Kakva je panika bila sve zahvatila — ne mogu ti opisati".<sup>64</sup>

O porazu četnika kod Jablanice i Konjica Ostojić je 8. marta izvestio Dražu Mihailovića, jadajući se da ga „nesposobnost komandanata i sistematsko sabotiranje naređenja dovodi do besa" i da je „očajan što nema s kime raditi":

„Gospodine ministre, jedino zbog neposlušnosti, nesposobnosti i nemarnosti komandnog elementa došlo je do prodora komunista kod Jablanice i razbacanosti snaga na južnom delu fronta. Usled ovoga situacija je vrlo ozbiljna, a komandanti produžavaju s neprekidnim greškama. Pošto sam uvek primao i primam odgovornost za sve poslove kojim rukovodim, a krivicu potčinjenih mi komandanata za nepotrebno pale žrtve kod Jablanice i nepovoljan obrt situacije osećam kao svoju, ja Vas molim da odredite specijalan preki sud koji će izreći presudu prvo meni, a potom ostalima. Dolaze u obzir vojvoda Jevđević, major Radulović, pukovnik Stanišić i majori Pantić, Gojnić i Baćović".<sup>65</sup>

Kako je od strane nekih četničkih komandanata izražavano uverenje da je za pretrpljeni poraz prilikom forsiranja Neretve koje su izveli partizani kod Jablanice kriv Ostojić, Mihailović je požurio da uzme u zaštitu svog najbližeg vojnog saradnika, uputivši 9. marta potčinjenim komandantima sledeći telegram: „Celokupnim radom rukovodim ja preko Branka (konspirativno ime Ostojića — prim. M. L.). Nijedno preduzeće nije naređeno bez mog odobrenja. Branko me obaveštava o svemu do najmanjih sitnica. Svi njegovi predlozi se pregledaju, studiraju, odobravaju ili korežiraju."<sup>66</sup>

<sup>64</sup> Arhiv VII, Fond CA, k. 142, reg. br. 56/1.

<sup>85</sup> Isto, k. 289, reg. br. 2/3 i k. 161, reg. br. 18/3.

•« Arhiv VII, Fond CA, k. 2, reg. br. 29/1.

Četnički komandanti su se, kao što se vidi, međusobno optuživali, branili ili uzimali krivicu na sebe. Kao da nisu mogli da shvate ili priznaju da su glavni „krivci“ za njihov poraz bili partizani, njihov visok moral i neviđena hrabrost sa kojom su jurišali na četničke položaje, svesni da biju odlučujuću bitku za spas više hiljada ranjenika. Znatan broj četnika, među kojima je bilo i mobilisanih, međutim, nije bio spreman da se odlučno bori. To su, u svojim izveštajima upućenim Vrhovnoj komandi, konstatovali i četnički komandanti. Tako je major Baćović 12. marta javljao da su „obe Durmitorske brigade i Sandžaklije izdali, jer su javno izjavili da neće da se bore protiv svojih sinova, sestara i braće koji se nalaze u redovima komunista“. „Pri nailasku komunista“, stoji u njegovom izveštaju, „iste su pozdravljali sa uzvikom: „Smrt fašizmu!“<sup>67</sup> A major Radulović, izaslanik Vrhovne komande, pisao je 18. marta Ostojiću da su „sve grupe predstavljale inertnu masu koja je samo čekala udarce partizana“.<sup>68</sup> I Ostojić je, nakon svega, morao zaključiti da je panika koja je zahvatila četničke jedinice „rezultat komunističke propagande u našim redovima“ i da se ona može suzbiti streljanjem dezertera i onih koji odbijaju da se bore. On je izvestio Mihailovića da je „zalaaganje partizana odlično, dok kod četnika vrlo slabo“.<sup>69</sup>

O uspešnom forsiranju Neretve i o razbijanju četnika na levoj obali reke Tito je izvestio Moskvu. Kako je već bilo uobičajeno, Tito je svakodnevno, preko radio-stanice, slao obaveštenja Moskvi o najvažnijim događajima u Jugoslaviji, prvenstveno o dejstvima Narodnooslobodilačke vojske. Tako je 7. marta javio o uspešnom protivudaru kod Gornjeg Vakufa, naglasivši da je zarobljen i jedan nemački major, komandant bataljona, a sledećeg dana je, javljajući o forsiranju Neretve i razbijanju četnika, dao i podatke o zarobljenom majoru: da se zove Artur Streker, da je iz Vupertala i da „neće da da nikakve podatke o vojnoj dislokaciji“.<sup>70</sup> U istom telegramu Tito je upoznao Moskvu i sa daljim planovima:

<sup>67</sup> Isto, k. 293, reg. b.r 3/1-89.

<sup>68</sup> Isto, k. 162, reg. br. 3/1.

<sup>69</sup> Isto, k. 293, reg. br. 3/1-93.

<sup>70</sup> Isto, str. 132, 136.

„Na sektoru Mostar — Konjic — Gornji Vakuf operacijama neposredno rukovodim ja. Imam na raspolaganju 20.000 boraca, pravih heroja. Naš cilj je: razbiti neprijateljski обруч i spasti 5.000 ranjenih drugova. Ali pošto dosad nismo uspjeli da zauzmemo grad Konjic, moraćemo da ovladamo planinskim masivom Prenj i da najtežim putem prenosimo ranjenike. Tenkove i šest baterija haubica moramo da uništimo zbog nedostatka puta. Sa sobom ćemo ponijeti 20 topova malog kalibra i oko 80 teških minobacača. Drugi naš cilj jeste: uništiti četnike u Crnoj Gori, Hercegovini i Sandžaku, mobilisati sve sposobne muškarce u našu vojsku i preduzeti novo nastupanje s tom vojskom (misli se na južnu Srbiju, Kosovo i Makedoniju prim. M. L.). Nijemci odvođe sve odrasle muškarce i žene i šalju ih u Njemačku. Oni zalaze po kućama i noću odvođe ljude, hvataju ih na ulici itd.”<sup>71</sup>

Mada je forsiranje Neretve uspešno izvršeno, položaj Operativne grupe i velike mase ranjenika i bolesnika bio je i dalje težak (samo u Centralnoj bolnici bilo ih je oko 4.000, od kojih 800 na nosilima i 1.500 koje je trebalo prenositi na konjima, dok se neutvrđen broj nalazio u divizijskim bolnicama i brigadnim ambulancama). Sva ta masa vojske, ranjenika i bolesnika, koja je hitala da se što brže prebaci u rejon Boračkog jezera, pre nego je nemačke trupe eventualnim prodorom iz Konjica, uz Neretvu, ka Borcima, onemoguće u tome, nalazila se na skučenom prostoru, tako reći na jednoj jedinoj planinskoj stazi na strmim padinama Prenja, izložena neprekidnoj vatri nemačke artiljerije i avijacije. Veliki broj ranjenika i bolesnika, naročito onih najtežih i nepokretnih, još uvek se nalazio na desnoj obali reke. Situacija je bila utoliko teža što je epidemija tifusa i dizenterije zahvatila veliki broj ranjenika i boraca i što su, pored oko 600 zarobljenih italijanskih vojnika, za nošenje ranjenika i bolesnika morale biti angažovane i dve divizije, čime je borbena sposobnost Operativne grupe bila znatno umanjena.

Osvrćući se na tu situaciju, Tito je napisao sledeće: „Sto smo mi sve preduzimali da bismo spasili ranjenike?

<sup>71</sup> Isto, str. 137.

Ne samo da smo odvajali borce da ih spasavaju, nego smo odredili i čitavu Devetu dalmatinsku diviziju, dio Sedme divizije i zarobljenike da nose ranjenike i bolesnike, kojih je bilo mnogo, naročito tifusara. To je bio veliki teret, ali i dug prema tim drugovima. Razumije se, posljedice su bile teške, jer se većina boraca tih divizija zarazila tifusom od bolesnika koje su nosili, što je znatno smanjilo borbenu snagu naših udarnih jedinica. Bilo je slučajeva da su iscrpni i gladni borci sjedeći umirali: čovek je sjeo i više se nije digao; od velikog umora srce mu je popustilo. Teško je to bilo gledati.<sup>72</sup>

Vrhovni štab je ocenio da bi narednih nekoliko dana situacija mogla postati još teža ukoliko bi usledilo nastupanje nemačkih trupa iz Konjica ka Borcima i Glavatičevu i četničkih snaga, u susret njima, iz rejona Kalinovika, Uloga i Nevesinja. O tome kako su Tito i njegovi najbliži saradnici u Vrhovnom štabu ocenjivali situaciju neposredno posle forsiranja Neretve, Đilas je u svojim memoarima napisao sledeće:

„(...) Ali mi smo znali da time naše teškoće i neizvesnosti nisu prestale. Sta ako nam se Nemci navrzu i posle proboja, vezujući nam snage za odbranu ranjenika? A broj ranjenika samo u Centralnoj bolnici već je bio oko 4.000 i pegavi tifus je široko zahvatio neke jedinice, uprkos budnosti i staranju saniteta: tifusavi su bili krajevi kroz koje smo prolazili, kuće u koje smo svraćali, proplanci na kojima smo se odmarali. I šta će u tom slučaju biti od našeg osnovnog plana — učvršćivanja na jugu Srbije. Istopićemo se pre nego se za cilj uhvatimo... Uz to, četnici su bili za nas problem, više politički nego vojnički. Sta, ako se iskrcaju saveznici i zateknu na širim prostorima četnike, koji će im se u većini pridružiti? Pa i ako ne dođe do iskrcavanja, četnici se u savezu sa okupatorima mogu održavati dugo, možda do kraja rata, a potom, kao kraljevska vojska, naći podršku kod Britanaca...“<sup>73</sup>

Situacija je, dakle, bila takva da je trebalo žuriti da se, pre nego bi došlo do jačeg angažovanja nemačkih i četničkih

<sup>72</sup> J. B. Tito, *Vojna djela, IV*, str. 74.

<sup>73</sup> M. Đilas, *cit. delo*, str. 242—3.

trupa ka Borcima i Glavatičevu, izađe sa ugrožene prostori-rije, stešnjene u uzanoj dolini gornje Neretve, između pla-ninskih masiva Prenja, Bjelašnice i Visočice, na kojoj je bio otežan, gotovo onemogućen manevar, i izbije u rejon Glavatičeva, odakle su se nudile mogućnosti za dalje, lepe-zasto nastupanje na širokom frontu ka Kalinoviku, Ulogu i Nevesinju, odnosno Hercegovini i Crnoj Gori. Zadržavanje nemačkih trupa u rejonu Konjica i nizvodno u dolini Ne-retve, bar za nekoliko narednih dana, bilo bi, kako je u Vr-hovnom štabu ocenjeno, i te kako dobro došlo, jer bi Ope-rativnoj grupi olakšalo dalje nastupanje na istok, omogu-ćavajući joj da se svim snagama angažuje u borbama sa četnicima, čije su jedinice posle pretrpljenih poraza na Ne-retvi bile u znatnoj meri pokolebane, čak i rastrojene.

*Određivanje delegacije Vrhovnog štaba i dogovori o pitanjima koja će ona postaviti na pregovorima*

Forsiranjem Neretve su bile prebrođene najveće teškoće, ali je situacija i dalje bila teška, posebno zbog opasnosti od nastavljanja operacija nemačkih trupa na levoj obali Neret-ve. Otud je, po mišljenju Vrhovnog štaba, i dalje bila aktu-elna ideja o pregovorima za razmenu zarobljenika, na kojima bi se pokušalo i sa ponudom o obustavi neprijateljstva dok pregovori budu trajali, čime bi se dobilo u vremenu za lak-še prevazilaženje situacije koja je i dalje bila kritična. Od-govor sa nemačke strane, međutim, nije stizao. Pomišljalo se da Štrekerovo pismo možda i nije stiglo do nadležne nemačke komande. Zaključeno je, stoga, da se uputi novo pismo, ovoga puta u Mostar, u kome se nalazila nemačka vojno-privredna ustanova sa kojom je ranije održavana veza prilikom vođenja pregovora o razmeni nemačkih voj-nika i privrednih stručnjaka zarobljenih u toku leta i jeseni 1942. u Divnu i Jajcu. Sa nemačke strane pregovarači su, kako je već rečeno, bili kapetan Hans Hejs, oficir za vojnu privredu, i inženjer Hans Ot, sa kojim je Tito 3. septem-bra 1942. u Glamoču vodio razgovore. Zaključeno je da bi njima dvojici trebalo uputiti pismo u kome bi se tražilo da se nastave prekinuti pregovori o razmeni zarobljenika,



s tim što bi se naglasilo da je partizanska strana spremna i za razmenu „drugih grupa zarobljenika, među kojima i majora Štrekera". U pismu bi se još navelo da je major Streker već uputio jedno pismo za generala Gleza fon Horstenaua i da bi se trebalo zainteresovati za to pismo, i odrediti vreme kada bi se pregovori održali.

Sedmog marta Vladimir Velebit, šef Vojno-sudskog odseka Vrhovnog štaba, koji je i dotad vodio pregovore sa Nemcima, sastavio je sledeći koncept pisma za „gospodina kapetana Heyss^a", u čijem je zaglavlju stajalo „Vojno-sudski odsek NOV i POJ":

„Kao što Vam je poznato poslali smo pre više od mesec i po dana g. Leinschiitza sa jednim pismom za Vas u kome smo predlagali da se već jednom okončaju naši pregovori u pogledu razmene zarobljenika koji su se otegli i suviše dugo.

Verovatno Vam je g. Leinschütz rekao da je poslat kao pregovarač i da mu je određen rok povratka sa 1. februarom o. g.

Iznenaduje nas da nakon više od mesec dana g. Leinschütz nije našao za potrebno da se povрати ni da se javi. Koliko je taj postupak nepravilan prema nama, koji smo mu poklonili poverenje, toliko je još neverovatnije njegovo nedrugarstvo prema ostalim zarobljenicima, koji su dolazili u kombinaciju da budu razmenjeni. Prema tome očekujemo da će se g. Leinschütz odmah vratiti.

Obavešten sam, doduše, da je po jednom seljaku doneto jedno pismo g. Hans Ott-a za mene, međutim, ovo se je pismo izgubilo tako da mi nismo upoznati sa njegovim sadržajem. Mislim da bi bilo korisno za okončanje pitanja razmene da dođe do sastanka između Vas i jednog našeg predstavnika. Pored toga smatram da bi bilo korisno da ovom sastanku prisustvuje i g. Hans Ott, pa Vas molim da ga o tome najhitnijim putem obavestite."<sup>74</sup>

Tito je na konceptu pisma učinio neke ispravke. Pre svega, zaglavlje je promenjeno u „Viša komanda Narodnooslobodilačke vojske", a pored nekih manjih stilskih intervencija

<sup>74</sup> Arhiv VII, k. 11, reg. br. 26-1.

učinjene su i neke bitne izmene kojima je stavljeno do znanja da pismo upućuje Vrhovni štab a ne jedan oficir iz njegovog aparata. Koncept pisma Tito je dopunio sledećim tekstom (kojim se skretala pažnja na Strekerovo pismo):

„Ova komanda je spremna izvršiti razmenu i drugih grupa zarobljenika, među kojima i g. majora Strekera, zarobljenog 4. III kod Gornjeg Vakufa. Upozoravamo Vas da je g. major uputio 5. III jedno pismo preko svoje- divizije za g. generala Glez-Horstenaua. Smatramo da je i ovo pismo jedan dokaz više naše iskrenosti u pitanju razmene. Ukoliko ste Vi opunomoćeni za vezu sa nama, molimo da se zainteresujete za to pismo.

Određivanje dana i časa pregovora ostavljamo Vama s tim da se Vaš parlamentarac javi prvoj partizanskoj jedinici — najbolje u pravcu Mostara kod Karaule. 8. mart 1943. g.”<sup>75</sup>

Neizvesno je da li je ovo pismo stiglo u Mostar kapetanu Hejsu, pa čak ni da li je bilo upućeno. No, to više i nije bilo od značaja, jer je u međuvremenu, kako je već rečeno. Strekerovo pismo bilo prosleđeno generalu Horstenauu u Zagreb, koji je odlučio da se prihvati predlog Vrhovnog štaba NOV i POJ o vođenju pregovora i u vezi s tim izdao odgovarajuće naređenje i uputstva.

U očekivanju nemačkog pozitivnog odgovora Tito, Ranković i Đilas su razmatrali i pitanje sastava delegacije koja bi sa nemačkim opunomoćenim predstavnicima vodila pregovore. U dotadašnjim pregovorima koji su, počev od avgusta 1942, vođeni sa predstavnicima nemačke strane, partizanski delegati su bile ličnosti iz aparata Vrhovnog štaba: Marijan Stilinović, koji je vodio razgovore i sa generalom Horstenauom u Zagrebu<sup>76</sup> i dr Vladimir Velebit Vlatko. U pismenoj prepisci o razmeni zarobljenika učestvo- vao je pod svojim pravim imenom i funkcijom (kao koman- dant 1. proleterske brigade) Koča Popović.

Bilo je prirodno da član delegacije bude svakako dr Vladimir Velebit, jer se on već osvedočio kao uspešan pre-

<sup>75</sup> Arhiv CK SKJ, br. 8661 (stara signatura).

<sup>76</sup> M. Stilinović, cit. delo; Arhiv VII, k. 153a, reg. br. 11/5-21; k. 65, reg. br. 19/3-1.

govarač. Odlično je govorio nemački i italijanski, što je bilo od posebnog značaja za ovu pregovaračku misiju (između ostalog, isključivala se potreba za angažovanje tumača, a time i obezbeđivala veća konspiracija). Velebit je, ako se tako može -reći, već bio neka vrsta partizanskog diplomate. Njemu je Tito još maja 1942, ubrzo po njegovom dolasku iz Zagreba na oslobođenu teritoriju, poverio zadatak da u Hercegovini sasluša zarobljene italijanske vojnike, kako bi se dobili podaci o italijanskim jedinicama. U razgovoru koji je 3. septembra 1942. vodio u Glamoču sa inženjerom Otom Tito je rekao da će, ukoliko nemačke vlasti budu pristale na vođenje pregovora, uputiti u Zagreb „svoga oficira koji osim hrvatskog govori tečno i nemački, italijanski, francuski i engleski, tako da se izbegne mnogo tumača“, misleći svakako na Velebita.<sup>77</sup>

Kako se očekivalo da pregovori neće biti vođeni samo o razmeni zarobljenika, za šta bi kao pregovarač bio dovoljan samo Velebit, već i o drugim, važnijim pitanjima, smatralo se da bi u delegaciji morala biti i jedna veoma odgovorna ličnost — član Vrhovnog štaba i Politbira Centralnog komiteta KPJ. Saglasili su se da to bude Milovan Đilas, kome je Tito i ranije nameravao da poveri odgovorne pregovaračke zadatke. Tako je bilo predviđeno da Đilas i Velebit vode u ime Vrhovnog štaba pregovore sa predstavnicima vlade NDH koji je trebalo da se održe 23. januara 1943. u selu Vrpolju kod Aržana, ali do kojih, zbog početka velike okupatorsko-kvislinške ofanzive „Vajs“, nije došlo.<sup>78</sup>

Pošto se smatralo da bi u delegaciji trebalo da bude i neka od istaknutijih vojnih ličnosti, što bi delegaciju učinilo reprezentativnijom, odlučeno je da to bude komandant 1. proleTERSKE divizije Koča Popović. On bi jedini nastupao pod svojim pravim imenom, a bio je dobro poznat nemačkim vlastima, pored ostalog i kao ličnost koja je u toku prethodne jeseni u ime partizanske komande vodila pre-

<sup>77</sup> Arhiv VII, mikrofilm London 19, s. 311300—10.

<sup>78</sup> Zbornik, tom II, knj. 7, dok. br. 129; Arhiv VII, k. 1491, reg. br. 13-5; 15-5; 16-5; 21-5; 28-5; 1/22-7; 1/23-7; k. 12, reg. br. 5-1; 6-1.

pisku sa nemačkim pregovaračima oko razmene zarobljenika.<sup>79</sup> Popović je, uz to, govorio više jezika.

Iako odgovor na ponudu pregovora još nije stizao, delegacija Vrhovnog štaba je bila određena, i njenim članovima su 8. marta napisana punomoćja, overena pečatom Vrhovnog štaba i potpisom zamenika načelnika VŠ, kapetana Velimira Terzića. Sačuvano je samo Popovićevo punomoćje,<sup>80</sup> ali su i ostala dva — Đilasovo, na ime Miloša Markovića, i Velebitovo, na ime Vladimira Petrovića — bila istovetna sa Popovićevim. Na zaglavlju punomoćja stajao je sa jedne strane naziv „Stab Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije“, a sa druge napomena „Predmet: Pismo majora Štrejera od 4. 3. 1943“. Tekst punomoćja je glasio:

#### „PUNOMOĆ

koja se daje drugu KOCI POPOVICU, komandantu I P. U. divizije sa time da u ime ovog Štaba kao delegat pregovora sa nemačkom vojnom Komandom u Bugojnu po sledećim pitanjima:

1. O razmeni zarobljenika,
2. O pitanju primene međunarodnih ratnih pravila u odnosu prema Narodno-Oslobodilačkoj Vojski Jugoslavije sa strane njemačkih vojnih vlasti,
3. O svim ostalim pitanjima koja će postaviti ova delegacija a o kojima je već bilo reči sa g. kapetanom Hejsom prilikom poslednje razmene zarobljenika u Livnu 17. novembra 1942. g."

<sup>78</sup> Nemci su raspolagali tačnim podacima o svim većnicima Zasedanja AVNOJ-a u Bihaću 26. novembra 1942. O Koči Popoviću stoji podatak da je književnik iz Beograda i komandant 1. partizanske divizije (Arhiv VII, mikrofilm London H 302587).

<sup>80</sup> Original punomoćja se nalazi kod Koče Popovića, a njegov faksimil je objavio V. Dedijer u „Novim prilogima za biografiju J. B. Tita“, knj. 2, Rijeka, 1981, str. 844. Prevod punomoćja na nemačkom jeziku nosi naznaku NOKW—1082.

*Pristanak Nemaca da prime  
delegaciju Vrhovnog štaba*

Desetog marta u Vrhovni štab je stigao odgovor Nemaca. Bilo je to pismo „Komande njemačkih trupa“, u stvari Štaba 717. divizije, upućeno istog dana sa „položaja“ (iz Bugojna) Vrhovnom štabu Narodnooslobodilačke vojske. Tekst tog kratkog pisma je glasio:

„Veza: Pismo majora Štrejera od 4. marta 1943  
Njemačko zapovjedništvo spremno je da primi jednog Vašeg delegata. Kao rok se predlaže dan 12. ožujak 1943. god. Mjesto sastanka u Bugojnu.

Zajamčuje se delegaciji potpuna sigurnost. Naše trupe su upućene da nesmetano propuste najviše tri delegata, koji će nositi bele zastave, te da ih dovedu do najbliže njemačke Komande.

Put delegacije: cesta Rama — Prozor — G. Vakuf.“<sup>81</sup>

Na pismu je bio potpis stožernog bojnika (general-štabnog majora) Barta (Barth). Kako, zbog čuvanja vojne tajne, nije bila naznačena njegova funkcija i jedinica (major Bart je bio načelnik Operativnog — Ia — odeljenja), niti je bilo pečata, to se u Vrhovnom štabu nije znalo o kojoj se nemačkoj komandi radi. No, nije bilo sumnje da je reč o nekoj višoj komandi, tim pre što se ta „Komanda njemačkih trupa“ pozivala na pismo majora Štrejera, koje je bilo adresovano na generala Horstenaua, Nemačkog opunomoćenog generala u Hrvatskoj.

Čim je primljen nemački odgovor, u kome se javljalo o pristanku na pregovore, Tito, Ranković i Đilas su se sastali radi dogovora i utanačenja pojedinosti koje su se ticale nastupa delegacije Vrhovnog štaba na pregovorima. O tom dogovoru osim Đilasovog sećanja iznetog u njegovim memoarima nema drugog izvora. Đilas je o tome napisao sledeće:

<sup>81</sup> Pismo nije sačuvano, jer su ga delegati Vrhovnog štaba nosili sa sobom kao propusnicu prilikom odlaska na pregovore i predali ga nemačkoj komandi u Bugojnu. Prepis pisma nalazi se u Arhivu Vojnoistorijskog instituta (neregistrovan). V. Dedijer ga je objavio u cit. delu, str. 804.

„Istog dana kada je stigao nemački odgovor — najverovatnije 9. marta 1943 (pismo nemačke komande je bilo upućeno 10. marta — prim. M. L.) — održan je još jedan sastanak na kome smo bili jedino Tito, Ranković i ja. Trebalo je odrediti delegaciju (delegacija je, kako se vidi na punomoćjima, bila određena još 8. marta — prim. M. L.) i izraditi taktiku prema hipotetičnim nemačkim ponudama. Tito je smatrao pitanje toliko delikatnim i odgovornim da je predložio mene kao člana Politbiroa: nikog nije ni bilo da stavi na to primedbu, a ni ja se nisam protivio. Nemački sam znao ipak toliko da sam mogao pratiti razgovor i kako-tako se sporazumevati — ni inače nismo nameravali raspravljati Getea i Kanta. Tito je takođe smatrao da treba da ide i jedan viši komandant — određen je Koča Popović, utoliko pre što je prilično znao nemački. Učešće Vlatka Velebita u delegaciji se podrazumevalo: on se već pokazao veštim u razmeni Nemaca iz Livna, a tako dobro je znao nemački — iz porodice i sa studija u Beču — da su Nemci, u toku pregovora, pomislili za njega da je Bečlija.

Taktika u pregovorima je, pak, jedino mogla biti okvirno određena, utoliko pre što se Tito nije upuštao u hipoteze i kombinacije. Nemci nisu smeli znati ni naš glavni cilj — prodor u Srbiju, ni prostor koji smo nameravali zauzeti — severnu Crnu Goru, Sandžak i delove Kosova i južne Srbije, jer smo bili svesni nemačke osetljivosti na Srbiju, kao na centralnu balkansku oblast i narod sa snažnim antinemačkim i državotvornim osećanjima. Ali nešto uverljivo smo im morali pružiti: Sandžak je bio „najbezvrednije“, jer najsiromašnije i najzabačenije tle, a četnici naš neprijatelj od koga su i Nemci zazirali, uprkos tome što se već poodavno nisu s njima tukli, a ponegde — kao, eto, na Neretvi — čak i sadejstvovali. Prema tome: Sandžak kao buduća partizanska teritorija, a četnici kao „glavni protivnik“. Pitanje Italijana, budući su nemački saveznici, trebalo je izbegavati, a u krajnjem slučaju postaviti oštro: budući oni naoružavaju četnike i zajedno s njima se bore — sukobi s njima se ne mogu izbeći. Nije bilo reči o obustavi borbi između Nemaca i nas, ali — to se podrazurne-

vaio. Iz Titovog gledanja i reagovanja je izlazilo: dok se raširimo i ojačamo — do tada će i Nemci oslabiti, pa ćemo videti. . . Sve ovo nije tako deciderano zaključeno, nego je delom izlazilo iz same situacije, a delom iz izdvojenih Titovih misli. Ali — dovoljno da se sve to tako u mom saznanju uobliči."<sup>82</sup>

Đilas dalje navodi da je na sastanku bilo reči i o tome kako će Moskva reagovati kada bude saznala o pregovorima, o čemu će je Tito obavestiti. Tito je, kaže Đilas, skoro ljutito rekao: „Pa i oni najpre misle na svoj narod i svoju vojsku! Naša je prva dužnost da vodimo računa o svojoj armiji i svom narodu."<sup>83</sup> „Bilo je to prvi put" — nastavlja Đilas — „da je neko u Politbirou, i to baš Tito, tako deciderano iskazao različitost od Sovjeta — različitost ne u ideologiji, nego u životu".

Na kraju je odlučeno da se delegacija uputi u Bugojno već sledećeg jutra, kako bi na vreme stigla na pregovore zakazane za 12. mart. Trebalo je stoga i druga dva člana delegacije — Velebita i Koču Popovića — upoznati sa pregovorima i zadacima delegacije. Odmah je upućen poziv Koči Popoviću, koji se nalazio u rejonu Prozora, gde je njegova divizija vodila zaštitničke borbe sa nemačkim trupama koje su oko podne ušle u Prozor, da dođe u Vrhovni štab, gde se nalazio i Velebit. Uveče su njih dvojica primljeni kod Tita, Rankovića i Đilasa. Tito ih je upoznao da će se održati pregovori sa Nemcima o razmeni zarobljenika i da će se na njima razgovarati i o drugim pitanjima. Saopštio je potom odluku Vrhovnog štaba o sastavu delegacije i dao uputstva o načinu vođenja pregovora. O tom sastanku, kako ga se seća, Velebit je napisao sledeće:

„Posle povlačenja iz Prozora, početkom marta 1943, pozvan sam jedne večeri u malu vodenicu koja je stajala na jednom potoku koji je bio desna pritoka rečice Rame u uskoj dolini nedaleko sela Rame. U toj vodenici bio je štab druga Tita za vreme priprema za forsiranje Neretve. Ukoliko me ne vara sećanje, u vodenici su bili, pored druga Tita, drugovi Ranković, Đilas, Koča Popović i Velimir Terzić (Terzić je autoru

<sup>82</sup> M. Đilas, cit. delo, str. 243.

<sup>83</sup> M. Đilas, „Conversations with Stalin", New York, 1962, str. 9.

izjavio da nije bio prisutan ni na jednom sastanku na kome se razmatralo pitanje pregovora — prim. M. L.). Meni je saopšteno da treba sledećeg jutra da se priključim drugovima Đilasu i Koči Popoviću. Rečeno mi je da je naš zadatak da uspostavimo kontakt sa nemačkim trupama koje su nadirale za nama iz pravca Bugojno — Prozor. Trebali smo da povedemo razgovore u cilju razmene zarobljenika, u prvom redu zarobljenog nemačkog majora Štrejera, da tražimo status zaraćene strane sa svim ratno-pravnim konsekvencijama takvog statusa kao i da izdejstvujemo usporavanje nemačkog napredovanja. Koliko sam razumeo instrukcije, našim jedinicama stešnjenim u dolini Neretve trebalo je nekoliko dana predaha, da bismo mogli, pored forsiranja Neretve, evakuisati ranjenike i smestiti ih na istočnom delu Prenjskih obronaka, -kao i da se oslobodimo situacije koja nas je silila da istovremeno vodimo borbu frontalno — sa četnicima, koji su nastojali da nam spreče prodiranje u Hercegovinu, i u odstupanju — sa Nemcima, koji su nas uporno napadali s leđa. U svrhu zaustavljanja nemačkog nadiranja dobili smo zadatak da nemačkom komandantu izjavimo da u datoj situaciji ne smatramo Nemce našim glavnim protivnicima, već četnike, i da smo spremni da sa njima povedemo pregovore koji bi mogli dovesti do obustave borbenih akcija.

Ja sam bio iznenađen tim zadatkom i primljenim direktivama, međutim sam ovo rešenje Vrhovnog štaba shvatio kao ratno lukavstvo koje je trebalo da nas oslobodi nemačkog pritiska koji je pretio da nam onemogući prebacivanje naših ranjenika na levu obalu Neretve."<sup>84</sup>

O ovom sastanku sa članovima delegacije Đilas navodi samo to da se na njemu „u pojedinostima ulazilo manje nego na sastancima članova Centralnog komiteta (misli se na dogovore Tita, Rankovića, Pijade i njega — prim, M. L.)". Koča Popović je, pak, u svom dnevniku zabeležio da je, čim je upoznat da će se održati pregovori s Nemcima,

<sup>84</sup> V. Velebit, „O razgovorima s Nemcima 1943", pismena izjava data 11. 11. 1967. Redakciji za pripremu građe za memoare Josipa Broza Tita (kopija kod autora).



predložio sebe kao jednog od pregovarača. Činjenicu da sva tri punomoćja nose datum 8. mart objašnjava mogućnost da je datum na Kočinom punomoćju antidatiran, odnosno usklađen sa ranije napisanim Đilasovim i Veleševićevim. Ostalo je, ipak, nejasno da li je Popović ranije, još 8. marta, određen za člana delegacije (što navode i Đilas i Velešević) i da je zbog toga i bio pozvan da te večeri, kada je njegovo prisustvo na položaju, u štabu njegove 1. proleterske divizije, bilo i te kako potrebno, dođe u Vrhovni štab, ili je, pak, za člana delegacije određen 10. marta na svoj zahtev.

Iako se predviđalo da će na pregovorima, pre svega i najviše, biti reči o razmeni zarobljenika, delegacija nije nosila sa sobom spisak lica, zarobljenih i uhapšenih pripadnika NOP-a, koje će tražiti za razmenu. Smatralo se da to nije potrebno jer su nemačkoj strani prilikom ranije vođenih pregovora bili podneti zahtevi sa naznačenim imenima lica koja se traže za razmenu. Tako su, još septembra 1942, za zarobljene avijatičare (posadu oborenog aviona majora Romeo Aduma) zatraženi Andrija Hebrang, Zlata Šegvić, Ivan Lavčević-Lučić, Ana Pavelić i dr Ozren Novosel, istaknuti funkcioneri KP Hrvatske.<sup>85</sup> A na pregovorima vođenim novembra 1942. sa nemačkim predstavnicima, zahtevano je da se za Adumovu posadu oslobodi Olga Nakić (supruga Svetozara Vukmainovića Tempa, člana Vrhovnog štaba) i deset devojaka koje su se nalazile u logoru u Nojhkirhenu kod Beča, te Ozren Novosel (za koga se nije znalo da nije živ) ili, umesto njega, Stjepan Kokot. Hebrang nije ovog puta tražen jer je u međuvremenu bio oslobođen, a nisu obnovljeni zahtevi ni za Lavčevića, Šegvićevu i Pavelićevu, jer se u međuvremenu saznalo da nisu živi. Za ustaške funkcionere zarobljene u Bihaću zatraženo je u razmenu 27 lica, čija će imena biti naknadno saopštena. Sa partizanske strane je tada još obećano da će svih 860 domobrana zarobljenih u Bihaću biti oslobođeno, pod uslovom da protivnička strana pristane da za zarobljene oficire i podoficire oslobodi isti broj pripadnika NOP-a.<sup>86</sup> I, ko-

<sup>85</sup> J. B. Tito, *Sabrana djela*, tom 12, str. 35; Arhiv VII, k. 701, reg. br. 1/1-24; 2/1-12; 14; k. 65, reg. br. 52/6-3; Arhiv VII, k. 701, reg. br. 8/5.

<sup>86</sup> Arhiv VII, k. 62, reg. br. 1/4-7; k. 65, reg. br. 35/7.

načno, za nemačke privredne stručnjake zarobljene u Jajcu zatraženo je oslobađanje tri istaknuta rukovodioca iz 3. sandžačke brigade: Vladimira Kneževića Volode, komandanta brigade, Rifata Burdžovića Trše, zamenika političkog komesara brigade, i Tomaša Zičića, komandanta bataljona. Oni su početkom oktobra 1942. nestali kod Mrkonjić-Grada i verovalo se da se nalaze negde u zarobljeništvu. Njih su, međutim, četnici mučki pohvatali i na zverski način ubili. Pored njih trojice zatraženo je i pet partizanki iz iste brigade, koje su bile zarobljene još septembra 1942. u borbama južno od Banje Luke, kao i Vanda Novosel Mates i Zvonko Bilan (nije se znalo da nije živ). Svi su se oni navodno, prema podacima kojima je Vrhovni štab raspolagao, nalazili u zatvorima u Travniku i Banjoj Luci. Zatražen je još i Momir Tomić Moša, kandidat za člana CK KPJ, koji je kao vojnik zarobljen u aprilskom ratu i odveden u zarobljenički logor u Nemačkoj.<sup>87</sup>

Mnoga od traženih lica, kako se vidi, nisu bila živa, što Vrhovnom štabu nije bilo poznato. Na takvu se mogućnost, međutim, moralo računati, i delegaciji je naloženo da u toku pregovora utvrdi spisak lica koja će biti razmenjena.

#### *Dolazak delegacije Vrhovnog štaba u Gornji Vakuf*

Delegacija je 10. marta bila spremna za put, za izvršeljne značajne misije. Bila je to, nesumnjivo, veoma reprezentativna delegacija, ne samo zbog toga što ju je predvodio član Politbiroa Centralnog komiteta KPJ i Vrhovnog štaba (M. Đilas). Delegati su — kako je već rečeno — bili snabdeveni punomoćjima overenim pečatom Vrhovnog štaba i potpisom zamenika načelnika VS Velimira Terzića, koji je, u odsustvu načelnika Arsa Jovanovića (ovaj se nalazio u Sloveniji), obavljao njegovu dužnost. Đilasovo punomoćje glasilo je ria ime Miloša Markovića. On je to ime „davnašnjeg, ne mnogo poznatog crnogorskog junaka“, kako je sam izjavio, u?eo jer je bilo „obično“, a pravo ime, odveć po-

<sup>87</sup> Arhiv CK SKJ, Fond CK KPJ, br. 1942/576; Arhiv VII, k. 701, reg. br. 9/5.

znato neprijatelju, nije hteo da otkrije. I Velebit je nastupao prd lažnim imenom, kao Vladimir Petrović, jer se plašio da bi u slučaju otkrivanja njegovog identiteta mogla da strada njegova porodica u Zagrebu. Za Koču Popovića nije bilo razloga da prikriva svoje ime, jer se — kako je rečeno u prepisci sa nemačkim ustanovama oko razmene zarobljenika potpisivao pravim imenom.<sup>88</sup>

U reprezentativnost, tj. visok nivo delegacije Nemci su mogli da se uvere ne samo na osnovu punomoćja, iz kojih se videlo da je reč o delegaciji najvišeg partizanskog rukovodstva, Vrhovnog štaba NOVJ, već i po ličnostima koje su je sačinjavale. Za Koču Popovića su znali da je jedan od najistaknutijih komandanata — komandant elitne 1. proleterske divizije. Velebit (kao Vladimir Petrović) bio im je, pak, poznat kao prvi čovek Titove „diplomacije“. Treći član delegacije — Đilas, budući je nastupao pod drugim imenom, Nemcima nije bio poznat, ali su morali zaključiti da je taj „profesor“ neka značajna politička ličnost u partizanskom rukovodstvu.

Delegacija je nosila pismo koje je „Komanda nemačkih trupa“ prethodnog dana uputila „Vrhovnom štabu narodnooslobodilačke vojske“. Na pismu, kako je u svom dnevniku zabeležio Koča Popović, nije bilo pečata, ali je potpis majora Barta garantovao da će ono moći da posluži kao propusnica prilikom stupanja u kontakt sa nemačkim jedinicama.

Posle primljenih uputstava delegati su napustili sedište Vrhovnog štaba i uputili se ka drumu koji je dolinom Rame vodio ka Prozoru, da bi se još u toku noći približili liniji fronta, koju su nameravali da pređu posle svanuća, kako bi njihovo kretanje drumom mogli da zapaze nemački vojnici. Pošto su bili obavešteni da su nemačke prednje jedinice bile u toku popodneva primećene kod sela Kranjčića, gde je sa njima vodio borbu jedan bataljon 3. krajiške brigade, odlučili su da se zadrže kod mosta koji su pioniri Pratećeg bataljona Vrhovnog štaba upravo pripremali da zapale (pošto su preko njega prešli poslednji zaštitnički delovi). Tu, u jednoj jaruzi pored mosta, Đilas, Popović i Velebit su proveli noć, u iščekivanju neizvesnosti sutrašnjeg dana.

» Arhiv VII, k. 701, reg. br. 7/5; 19/4; Arhiv CK SKJ, br. 3232, 3234 i 4368 (stara signatura).

Noć uoči polaska na pregovore, provedenu u jaruzi, ovako je u svom dnevniku opisao Koča Popović:

„Kad nailazimo na most, već je poliven naftom. Vojska koja je imala da prođe, prošla je. Govori se da su Nemci na kosama istočno od drumu. Pošto bi se posle teško prešla Raima, resili smo da se odmah prebacimo i da sačekamo dan u jarku koji strmo izbija kod samog mosta. Oko nas se još žure neki drugovi oko pripremanja mosta za paljenje, a drugi prelaze i spuštaju se ka vodi: jedan ranjenik na konju okliznuo se, poleteo prema vodi, uspeo da se zadrži. Najzad su neki drugovi čuli njegovo dozivanje i pronose ga pored nas... Smestili smo se u jaruzi i založili vatru. Valjda nam neće biti hladno... Dreniamo u kamenju oko vatre koja nas privlači i tera. Most puca, veliko komade greda pada u reku, nestaje lili se zadržava na gvozdenoj konstrukciji koja je ostala u vodi već od prošlog rušenja. Vlatko odlazi po drva za našu vatru... Kroz nekoliko časova treba da pođemo ka Nemcima sa kojima smo vodili tako krvave borbe kod G. Vakufa, ka omrznutim Fricevima...”

Jedanaestog marta, rano izjutra, delegacija je krenula drumom ka Prozoru, očekujući svaki čas da će naići na nemačke vojnike. Krenulo se tako rano da se ne bi gubilo u vremenu: bilo je poželjno da se još u toku istog dana povedu razgovori sa nemačkom komandom. Žurba se ogleдалa i u tome što je delegacija krenula u nemački štab dan ranije nego što su Nemci očekivali, jer je u pismu nemačke komande o pristanku na razgovore stajalo da partizanski pregovarači treba da stignu 12. marta.

Sve do Prozora, udaljenog oko 12 km, delegati su se kretali nesmetano, kroz „ničiju zemlju”, ne susrevši ni partizane ni nemačke vojnike. Partizanske zaštitne jedinice su u toku noći napustile taj rejon, povukavši se ka Neretvi, a nemačke prethodnice nisu tog jutra još krenule iz Prozora drumom ka Rami. Put do Prozora Popović je ovako opisao:

„U samo svitanje krećemo drumom. Vlatko je razvio belu zastavu. Brzo ćemo ih sresti, zaustaviće

nas i odvesti dalje autom — obavešteni su o našem dolasku. Pregledamo papire: na njihovom pozivu nema pečata, pogrešili smo što jedan primerak nismo ostavili Terziću. Gde li su naše zasede? Nigde se niko ne primećuje . . . Nigde se ne čuje ni puška. Idemo brzim korakom i bezbrižno pričamo a i šalimo se. . . Put je prašnjav, nema tragova od tenkova, nego jedino od naših kamiona koji su prevozili ranjenike. Prešli smo priličan broj kilometara. Nigde ni jednog vojnika . . . Opet je — kao što sam toliko puta primetio — glavni pravac najotvoreniji. Već od sinoć, najistureniji vojnik naš prema neprijatelju bio je onaj koji je, potpuno neobezbeđen, palio most. Tenkovi su mogli prodreti lako do mosta, pa i ovladati njime, ali nisu ni pokušali. Kasnije ćemo primetiti da sada pešadija otvara put motorizaciji, krilnim prodiranjem preko brda. Već ima više od deset kilometara između našeg na drumu najisturenijeg vojnika i neprijateljskog. Nailazimo na uništene kamione i spaljenu burad: šoferi su temeljito svršili svoj posao — kao što su neumorno, i danju i noću, bez prestanka, prevozili ranjenike. Zaslužili su da budu pohvaljeni. . . Tek na jedan kilometar pred Prozorom nailazimo na tragove velikih neprijateljskih tenkova. Vidi se da su dotle izašli, okrenuli se i vratili."

Na ulazu u Prozor, ispod zidina tvrđave na brežuljku, delegati Vrhovnog štaba su bili zaustavljeni od nemačkih vojnika koji su, sudeći po njihovom držanju, bili iznenađeni pojavom partizana. Verovatno su, na osnovu bele zastave koju je nosio Velebit, zaključili da se radi o grupici partizana koja je došla da se preda, ili da ponudi predaju neke jedinice. Bilo je očigledno da još nisu bili obavešteni da se očekuje dolazak partizanske delegacije, koja je — eto — stigla pre zakazanog termina. Pošto je nemački oficir pročitao od delegata primljeno pismo nemačke komande kojim se daje saglasnost za dolazak partizanske delegacije u Bugojno i pošto je pregledao punomoćja delegata, sproveo ih je u štab svoje jedinice — verovatno puka. O pristizanju partizanskih parlamentaraca odmah je obavešten komandant 717. pešadijske divizije general Benignus Dipold (Benignus Dippold), koji je naredio da se

dovedu u njegov štab. U međuvremenu su delegatima ispražnjeni revolveri i bili su, uprkos njihovom protivljenju, fotografisani. Posle kraćeg zadržavanja u Prozoru, delegati su prevezeni automobilima u Gornji Vakuf, u koji su stigli oko 9 časova. Uz put im je bilo zabranjeno da razgovaraju, a bili su im preko očiju stavljeni povezi. U njihovoj pratnji je bio H. Kr. I. Čermak, inspektor vojno-pravne službe, rezervni vojni službenik.

Dolazak delegacije Vrhovnog štaba u Prozor i Gornji Vakuf, Popović je u svom dnevniku slikovito opisao:

„Eno tvrđave na šiljku ispred samog Prozora . . . Odozgo motre na nas, nailazimo na prve kuće. Nismo još stigli do prve, a iz nje izlazi 6—7 nemačkih vojnika, okreću se prema nama, staju širinom druma. U sredini mali oficir sa bradicom. Dočekuje nas iznenađeno i preteći: „Na nu! Stigli ste u pravi čas!“ — „Mi smo parlamentarci!“ — „Je li vas poslao Tito? Koliku vojsku predstavljate?“ Mi smo se malo zbunili, vadimo punomoćja i pozivno pismo — bez pečata! — ali nismo nimalo uplašeni... Nemački nam kaže da treba da predamo oružje. Dosta zbunjeno mu objašnjavamo da to nije na mestu. Utvrđujemo da traži da ispraznimo revolvere... Oficir je pročitao poziv. Na kapama imamo svi petokrake. Krupni nemački vojnici koji su oko oficira ne izgledaju iznenađeni. Oficir vojnički pozdravlja i predstavlja se, pruža ruku. Rukujemo se i pozdravljamo stisnutom pesnicom . . . Brzo stižemo pred jednu od retkih čitavih kuća. Sigurno je komanda. Izlaze još neki oficiri i vojnici. Jedan oficir, sed, gleda u zvezdu na mojoj kapi (sa srpom i čekićem, kakvu su nosili pripadnici proleterskih jedinica — prim. M. L.), pokazuje na nju i nešto se tiho buni. Očevidno niko nije obavešten o našem dolasku. Tri—četiri ustaša stoje malo dalje, iza Nemaca, ne smeju da priđu. Pod zaštitom smo njihovih gospodara — makar i kao zarobljenici. . . Počinju da nas slikaju. Ja svaki put okrenem glavu . . .

Dido i ja sedamo u jedan auto, Vlatko u drugi. Oči su nam vezali. Pre nego što pratilac seda pored mene, čujem bradatog oficira kako mu kratko daje instrukcije. Mislim da mu je rekao i „ako išta poku-

šaju, pucajte!" Osećam Nemca pored sebe, znam da drži revolver u ruci. Posle sam doznao da je Vlatka njegov pratilac sa uperenim revolverom razoružao čim su seli u auto. Za sve vreme dok smo bili u G. Vakufu nije uspeo da dobije natrag revolver.

Krećemo. Palim cigaretu. Penjemo se uz Makljen ... Đido me nešto pita. Onaj pored mene zabranjuje razgovor. Susrećemo nekoliko kamiona i tenkova. Pratim u glavi krivine: ovde su im Sandžaklije uništile tenk, ovde je porušen most, prelazimo li pononom".

Nemački automobili sa delegatima Vrhovnog štaba zaustavili su se u Gornjem Vakufu, jer se u toj varošici nalazio Štab 717. divizije, u kome je trebalo da se održe razgovori. On je, verovatno prethodnog dana, prešao iz Bugojna u to mesto, bliže frontu, te nije bilo potrebe da se razgovori vode u Bugojnu, kako je prvobitno bilo najavljeno.

Pošto su im skinuti povezi sa očiju, delegati su uvedeni u zgradu u kojoj se nalazio nemački štab. Jedan oficir je najpre zatražio od njih obaveštenje o svrsi njihovog dolaska. Rečeno mu je da su došli kao ovlašćeni parlamentarci u cilju razgovora sa nadležnim nemačkim komandantom o razmeni zarobljenika i o priznanju Narodnooslobodilačke vojske kao zaraćene strane. Ujedno mu je saopšteno da bi želeli da u razgovorima sa nemačke strane učestvuje i inženjer Hans Ot, sa kojim su i ranije, u toku proteklog leta i jeseni, održavani kontakti i vođeni pregovori oko razmene zarobljenika.

„Ulazimo u štab", zapisao je Popović. „Na jednim vratima na prvom spratu piše: 'Major Barth' — ime onog koji je potpisao poziv. Jedan crnomanjasti kapetan, četrdesetih godina — izgleda adutant generalov — prima nas veoma pristojno. Sad će da nas uvede kod generala. Ulazimo u susednu sobu. General nas stojeći pozdravlja, ljubazno. Traži odmah sekcije koje mu donose i koje on širi na malom stolu za kojim je seo. Nas je takođe ponudio da sednemo, i mi smo seli. Čemu ove sekcije? Da ne misli i on da smo došli da ponudimo predaju kao onaj bradati oficir?"

*Preliminarni razgovori sa  
komandantom 717. nemačke divizije*

Jedanaestog marta 1943. godine u 9.30 časova počeli su razgovori delegacije Vrhovnog štaba i komandanta nemačke 717. pešadijske divizije generala Dipolda. Vođeni su na nemačkom jeziku, a njihov tok je pratio kapetan Veber (Weber), obaveštajni oficir (Ic) u Štabu divizije, koji je sačinio i zabelešku, neku vrstu zapisnika.<sup>89</sup> U ime delegacije Vrhovnog štaba istupao je Velebit, koji je najbolje govorio nemački.

Na početku razgovora general je stavio do znanja da će saslušati predloge partizanske delegacije i o njima obavestiti nadležne, ali da sam nije ovlašćen da razmatra pitanja koja će delegacija postaviti, a još manje da donosi odluke. O stavu nadležnih — naglasio je — delegacija će, što je pre moguće, biti obavestena.

(„General ima sigurno preko 50 godina“, zapisao je Popović, „deluje nekako čisto, očuvan je, ima lepe zube i lep osmejak...“)

Potom je Velebit govorio u ime delegacije. Najpre je izrazio nezadovoljstvo što su delegati u Prozoru bili razoružani i fotografisani. General je odgovorio da žali zbog toga, ali da je po sredi mali nesporazum, jer nemačka jedinica koja je na ivici Prozora susrela pregovarače nije bila obavestena o njihovom dolasku, jer je sa nemačke strane bilo predloženo da oni stignu 12. marta, pa se tada i očekivao njihov eventualni dolazak. Obećao je da će delegatima biti vraćena municija, i o tome se više nije raspravljalo.

„Objašnjavamo zašto smo došli“, stoji dalje u Popovićevom dnevniku, „adutant stenografiše, predajemo punomoćja. Pažljivo i zainteresovano sluša naša objašnjenja. Kažemo mu: 'Da ne bi bilo nesporazuma, moramo Vam odmah reći da nismo nikako došli da ponudimo neku kapitulaciju. Na to i ne pomišljamo, a Vi vrlo dobro znate da nas ne

<sup>89</sup> Kopija zabeleške, na kojoj je signatura NOKW—1088, nalazi se u Arhivu VII, mikrofilm NAV-N-T-1119, r. 16, s. 68—74. Na osnovu te zabeleške (zapisnika) i pismenih predloga („memoranduma“) delegacije Vrhovnog štaba sačinio je istog dana svoju zabelešku operativni oficir (OI) rezervni kapetan dr Kriš (Krisch). U njoj se citira ili prepričava tekst zapisnika i „memoranduma“. Krišovu zabelešku je objavio V. Dedijer u cit. knjizi na str. 806.



možete uništiti'. On ozbiljno klima glavom... Razgovor sa generalom traje dugo. Vlatko vrlo lepo govori nemački. U razgovoru sa generalom ja sam teško nalazio reči. Đido, onim svojim odsutnim izrazom, pitao je često: 'Sta kaže' i govorio srpski šta treba reći generalu."

Velebit je potanko upoznao generala sa pitanjima o kojima je delegacija ovlašćena da vodi razgovore: prvo — o razmeni zarobljenika; drugo — o primeni međunarodnog ratnog prava na tretman zarobljenika i, treće — o političkim pitanjima o kojima je već razgovarano 17. novembra 1942. na sastanku koji su kod Livna održali partizanski i nemački pregovarači (sva ta pitanja bila su izložena i u pismu koje je sa partizanske strane bilo istog dana upućeno Nemačkom opunomećenom generalu u Zagrebu Glezu fon Horstenauu).<sup>90</sup> »

Pošto nemačka strana nije stavila primedbe na predložena pitanja o kojima je trebalo voditi razgovore, Velebit je izložio predloge Vrhovnog štaba za razmenu zarobljenika. Partizanska strana, istakao je on, oduvek je, u skladu sa međunarodnom konvencijom, imala human odnos prema zarobljenim okupatorskim vojnicima, i, ukoliko nije došlo do njihove razmene za zarobljene ili uhapšene pripadnike narodnooslobodilačkog pokreta, oslobađala ih je. Takav je slučaj bio sa oko 300 nemačkih zarobljenika koji su prilikom povlačenja partizanskih jedinica iz Užica krajem novembra 1941. bili pušteni da se vrate u nemačke garnizone. Isti je slučaj bio i sa oko 120 italijanskih vojnika zarobljenih kod Rudog 23. decembra 1941, koji su mesec dana kasnije ostavljeni na Romaniji da bi ih nemačke trupe, koje su izvodile ofanzivu, „oslobdile".

Za razmenu zarobljenika — nastavio je Velebit da izlaže stav Vrhovnog štaba — postoji obostrana zainteresovanost, što su pokazali pregovori koje predstavnici Vrhovnog štaba i nadležnih nemačkih komandi i ustanova vode još od avgusta 1942. Pregovori oko razmene nemačkih privrednih stručnjaka i službenika preduzeća „Hanza Lajht-metal", koje je izvodilo istraživačke rudarske radove u okolini Livna, a koji su se kao vojnici s oružjem borili i bili zarobljeni od partizana, uspešno su okončani. Tada je za

<sup>90</sup> Pismo koje je 17. novembra 1942. upućeno generalu Horstenauu nije pronađeno.

zarobljene Nemce i neke ustaške funkcionere iz Livna pušteno iz zatvora 49 pripadnika NOP-a. Razmena je izvršena 5. septembra 1942. kod Studenog Vrela blizu Posušja. Te pregovore sa nemačke strane je uspešno vodio jedan od zarobljenika, inženjer Hans Ot, koji je čak bio primljen od vrhovnog komandanta Tita, i delegacija bi želela da on bude uključen i u ove pregovore.

Naknadni pregovori oko razmene drugih grupa zarobljenika nastavljani su u toku jeseni, ali nisu okončani. Vrhovni štab je nudio za razmenu trojicu pripadnika nemačke narodnosti (folksdojčere), zarobljene u Jajcu 25. septembra 1942: direktora fabrike „Elektrobosna“, inženjera Otmara Ziglhubera (Othmar Siegelhuber), knjigovođu Franca Lajnšica (Franz Leinsohütz) i trgovca Ota Bajera (Otto Bayer); zatim podoficira Vili Birgera (Wily Bürger), zarobljenog prilikom napada 5. crnogorske brigade na voz na pruzi Donji Vakuf — Travnik. Pored njih, nuđena je za razmenu posada jednog domobranskog bombardera, obojenog avgusta 1942. kod Kupresa (koju su sačinjavali major Romeo Adum, jedan oficir i dva podoficira) i 120 oficira, podoficira i vojnika NDH, zarobljenih novembra 1942. u Bihaću. Sada se nude za razmenu još i nemački major Artur Štreker, zarobljen pre nedelju dana kod Gornjeg Vakufa, i 25 nemačkih vojnika, zarobljenih noću 19/20. novembra kod Sitnice, južno od Banje Luke, i 16. i 17. decembra kod Prijedora. Partizanska strana najavljuje mogućnost razmene oko 600 italijanskih vojnika, podoficira i oficira nedavno zarobljenih u borbama za Prozor i u dolini Neretve.

Delegacija Vrhovnog štaba će, naglašeno je, u toku daljih pregovora podneti spisak lica koja će tražiti da budu zamenjena, a posebno je zainteresovana da među njima bude profesor Ivo Marinković, iz Karlovca, koji se nalazi u ustaškom zatvoru u Zagrebu. On bi mogao biti zamenjen za majora Štrekera. Delegacija je, dalje, upozorila na dotadašnja loša iskustva oko razmene, kada ustaške vlasti nisu udovoljavale nemačkim zahtevima da im stave na raspolaganje lica koja su se nalazila u ustaškim zatvorima i logorima i koja je trebalo predati partizanima, uz obrazloženje i izgovor da su nepoznati ili da nisu živa.

General Dipold je pažljivo saslušao izlaganje i predloge delegacije Vrhovnog štaba. Bio je očigledno zaintere-

sovan za razmenu zarobljenika, jer se radilo o jednom višem oficiru, komandantu bataljona, i većem broju pod-officira i vojnika Vermahta, kao i o stručnjacima jedne hemijske fabrike značajne za ratnu privredu. Odgovorio je da će o partizanskim predlozima biti odmah obavješteni nadležni organi i da se nada da će razmena biti izvršena.

Zatim se prešlo na drugo pitanje koje je delegacija postavila: na priznanje Narodnooslobodilačkoj vojsci statusa zaraćene strane i, u vezi s tim, na neophodnu primenu odredbi međunarodnog ratnog prava koja se odnose na zarobljenike. Na traženje generala Dipolda ovom delu razgovora prisustvovao je i Inspektor pravne službe, vojni službenik Cermak, jer je predmet razgovora sadržao pitanja pravnog karaktera. „Onaj oficir što nas je sproveo iz Prozora (Cermak — prim. M. Ii.)", stoji u Popovićevom dnevniku, „promenio je držanje, iako ne kaže ništa, nego stoji pozadi generala. Crte mu nisu onako stroge i tuđe, po koji put se nasmeje".

Delegacija je obrazložila stav Vrhovnog štaba: narodnooslobodilačka vojska nije „banda", kakvom je smatraju okupatori, već legalna, organizovana vojska koja poseduje sva obeležja i osobine prave, regularne oružane sile — čvrstu vojničku organizaciju i ustrojstvo, unutrašnji red i disciplinu, izgrađen sistem rukovođenja i komandovanja, snabdevačke, sanitetske, pravne i druge službe. Njeni borci i starešine su položili zakletvu i nose ambleme i oznake.<sup>91</sup> Oni su rodoljubi koji se bore za oslobođenje svoje zemlje i u toj se borbi, kada je reč o odnosu prema ratnim zarobljenicima, pridržavaju humanih principa međunarodnog ratnog prava i poznatih konvencija. Velebit je pomenuo slučaj puštanja na slobodu nemačkih zarobljenika kod Užica, novembra 1941. I partizanski zarobljenici zaslužuju, naglasio je, da budu na isti način tretirani — da budu smatrani ratnim zarobljenicima. Zbog toga Vrhovni štab predlaže da se zarobljenici i ranjenici obostrano humano tretiraju. Sa svoje strane Vrhovni štab se obavezuje da će se i dalje striktno pridržavati usvojenih konvencija i da će intervenisati ukoliko se neka njegova jedinica ne bude

<sup>91</sup> Još marta 1942. Vrhovni štab NOP i DVJ je izdao „Naredbu o oznakama vojnih i političkih starešina u jedinicama NOP i DVJ". Naredba je objavljena u „Biltenu Vrhovnog štaba", br. 14—15 za februar—mart 1942.

držala dobijenih uputstava. Velebit je, kako se seća, uzgred dodao da bi bilo poželjno „da se odmah obustave neprijateljstva da bi se iz humanih razloga dala mogućnost da se prikupe ranjenici i pruži im se lekarska nega“.

Nemački general je samo saslušao ove pregloge Vrhovnog štaba, ne komentarišući ih, jer, kako je izričito ponovio, nije nadležan da o tome raspravlja. Njemu je, uostalom, bio jasan stav da se NOVJ ne može smatrati redovnom vojskom. Dva meseca ranije, na sastanku koji je 15. i 16. januara održan sa komandantima divizija koji će učestvovati u operaciji „Vajs“, general Liters je izričito naglasio da se NOVJ ne može smatrati regularnom vojskom.<sup>92</sup>

Delegacija je potom prešla na obrazlaganje predloga 0 trećem, glavnom pitanju, koje ima „politički karakter“. Po njenom mišljenju o tom se pitanju moglo razgovarati 1 ranije, tim pre što je ono bilo predmet neobavezujućih razgovora na sastanku koji je, povodom pregovora o razmeni zarobljenika, održan 17. novembra 1942. kod Livna i na kome su sa nemačke strane učestvovali vojno-privredni oficiri kapetani Hejs i Kulihi<sup>93</sup> i već pomenuti inženjer Hans Ot. O tom pitanju bilo je reči i u pismu koje je tada bilo upućeno nemačkom generalu u Zagrebu Glezu Horstenauu i na koje nije dobijen odgovor. Delegacija, obrazložio je dalje Velebit, stavlja do znanja da Vrhovni štab ne vidi razloge da se neprijateljstva sa nemačkim oružanim snagama i dalje nastavljaju. Partizanske jedinice vode borbu protiv nemačkih trupa, jer su prinuđene da se brane. Narodnooslobodilački pokret predstavlja nezavisan nacionalni pokret koji niko sa strane ne potpomaže. On se, doduše, u svojoj propagandi oslanja na Sovjetski Savez, ali sa Londonom, koji podržava jugoslovensku izbegličku vladu i njenu četničku vojsku u zemlji, ne želi da ima nikakvu vezu.

General Dipold je posebno zainteresovano pratio ovaj deo izlaganja. „Ja sam vojnik i ne razumem se u politiku, ali...“, zabeležio je Koča Popović generalovu upadicu,

<sup>92</sup> Zapisnik o saslušanju general-majora Frica Najdholda (Fritz Neudholdt), komandanta 369. legionarske divizije, od 10 juna 1946. u Beogradu (Arhiv VII, k. 18—1, reg. br. 52/4a).

<sup>93</sup> Pod imenom kapetana Kuliha krio se oficir službe bezbednosti Alfred Hajnrih.

dodavši da se general „naročito raspituje o našem odnosu prema Sovjetskom Savezu, komunizmu, ali ne špijunski, nego radoznavo, zainteresovano“.

Zadržavajući se šire na objašnjavanju stava prema četnicima, koje partizani smatraju glavnim neprijateljem protiv koga vode bespoštednu borbu, Velebit je upozorio na činjenicu da Italijani daju punu podršku i pomoć četnicima, organizujući i snabdevajući oružjem, municijom, hranom i novcem njihove jedinice, takozvanu Dobrovoljačku antikomunističku miliciju (MVAC). Zahvaljujući toj izdašnoj pomoći, četnici su vidno ojačali i pripremaju se da se priključe britanskim trupama, ako bi se one iskrcale na Balkan. Oni održavaju radio i kurirsku vezu sa Britancima i spremni su da izvršavaju njihova naređenja. Sa time su upoznati i Italijani koji se prećutno saglašavaju sa takvom politikom i namerama četnika. Narodnooslobodilačka vojska će se, pak, naglasila je delegacija, suprotstaviti britanskoj podršci četnicima i neće se ustručavati ni od suprotstavljanja britanskim invazionim trupama. U vezi sa tim, delegacija ističe da su jedinice Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije svoj glavni udar usmerile na četnike koji su grupisali svoje glavne snage iz većeg dela zemlje prema partizanskim jedinicama u dolini Neretve. Borbe su u toku i bilo bi poželjno da se obe strane, partizanska i nemačka, saglase o određivanju jedne zone u kojoj bi partizanske jedinice mogle nesmetano boraviti. Delegacija je nagovestila i mogućnost sklapanja primirja, ali je pri tom izričito naglasila da to nipošto ne treba shvatiti kao nekakav predlog za kapitulaciju, jer Narodnooslobodilačka vojska neće nikada, ni pod kojim uslovima, to učiniti. Ona je neuništiva, uživa punu podršku većine naroda i dovoljno je snažna da odoli svim neprijateljskim ofanzivama i da se iz svake, i najteže, situacije izvuče. To je tako uverljivo dokazala u svim dotadašnjim ofanzivama iz kojih je, iako brojno slabija nego što je to sada, i uprkos gubicima, izlazila jača. Njeni borci su nepokolebljivi, spremni na žrtve i svakovrsna lišavanja (u hrani, municiji, lošem smeštaju i dr.).

Na kraju je delegacija izrazila želju da se treća tačka drži u tajnosti. Ona će sačekati odgovor nadležnih nemačkih vlasti, ali insistira na tome da do njega dođe što brže, jer ima zadatak da se što pre vrati u svoj štab. Zbog toga

je nužno da nemačka strana hitno odredi opunomoćene predstavnike koji bi vodili pregovore.

Time je delegacija Vrhovnog štaba završila svoje izlaganje. General Dipold je ponovio da nije ovlašćen da vodi bilo kakve pregovore i da je, prema uputstvima koje je dobio od svojih pretpostavljenih, samo saslušao partizanske predloge o kojima će izvestiti nadležne. Ukoliko oni odluče da se pregovori vode, on će delegaciju Vrhovnog štaba uputiti onoj komandi ili ustanovi koja bude ovlašćena da vodi pregovore. Izlaganje delegacije i njene predloge, rekao je Dipold, tačno je zabeležio prisutni oficir i njegova će zabeleška biti upućena nadležnim organima, ali je nužno da delegacija u pismenoj formi izloži svoje predloge i da na taj dokumenat, koji će biti smatran zvaničnim, stavi svoje potpise („Zamoljeni smo da naše predloge napišemo kako bi se mogli dostaviti nadležnima“, zapisao je u svom dnevniku Koča Popović). Sto se, pak, tiče predloga o eventualnoj obustavi borbenih dejstava da bi se partizanima dala mogućnost da zbrinu svoje ranjenike, on je izričito naglasio da nije nadležan da izda takvo naređenje i da je kao vojni komandant obavezan da izvršava naređenja pretpostavljenih koji su propisali ispunjavanje dnevnih ciljeva koje on sa svojim trupama mora bezuslovno postizati.

Razgovori u Gornjem Vakufu, u Stabu nemačke 717. pešadijske divizije, bili su time završeni. Ostalo je još da delegacija Vrhovnog štaba sačini traženi dokumenat, „memorandum“, i uruči ga nemačkom štabu, te da sačeka i vidi da li će nadležne nemačke komande i ustanove prihvatiti da se razgovori nastave i da dođe do stvarnih pregovora, jer — očigledno — razgovori u Gornjem Vakufu to nisu, u pravom značenju te reči, bili. Na tom sastanku je samo jedna strana, partizanska, iznela svoje predloge o kojima se druga, nemačka, ograđivši se da je nenadležna, nije ni izjasnila. Bili su to — moglo bi se reći — samo preliminarni, uvodni razgovori, a stvarni pregovori bi trebalo da uslede ukoliko bi nemačka strana na njih pristala. Tako su te razgovore shvatili i delegati Vrhovnog štaba. Utisak koji su oni poneli po završetku razgovora sa generalom Dipoldom bio je „da mogućnosti za pregovore postoje“ — kako je u svom dnevniku zabeležio Koča Popović, dodavši, da im je rečeno „da će pregovori započeti sutra, 12. marta,

kao što je predviđeno u pismu majora Bartba". Uostalom, delegacija Vrhovnog štaba je, što će navesti u pismenom dokumentu, u „memorandumu“, bila „opunomoćena da izvrši preliminarne razgovore“, a za vođenje pregovora tražila je da nemačka strana odredi svoje opunomoćene predstavnike.

Posle sastanka, koji je završen u 11 časova, delegati su se zadržali u prostorijama Štaba divizije da bi sačinili i potpisali traženi dokument. Koristeći zabelešku koju je na sastanku vodio kapetan Veber, obaveštajni oficir, sastavili su sledeći tekst, koji je Velebit na nemačkom jeziku izdiktirao štapskom pisaru:

„Gornji Vakuf, 11. marta 1943.

Pismena zabeleška predloga delegacije Narodno-oslobodilačke vojske Jugoslavije koja je od strane Vrhovnog štaba te vojske opunomoćena, a na osnovu zabeleške gospodina majora Barta (Barth) od 10. 3. 1943.<sup>94</sup>

1. Krajem januara ove godine je od strane NOV Jugoslavije gospodin Lajnšic poslan u Mostar da bi se privedo kraju pitanje razmene ratnih zarobljenika koje je, u ranije vođenim razgovorima sa delegacijom nemačkog Vermahta, već bilo dotaknuto. On je morao da se vrati do 1. februara 1943, ali se do današnjeg dana nije pojavio. Mi smo mišljenja da razmenu zarobljenika treba što pre izvršiti. Za razmenu dolaze u obzir:

a/ zarobljeni folksdojčeri iz Jajca i posada obojenog hrvatskog aviona o čijoj je razmeni gospodin Lajnšic trebao da vodi razgovore,

b/ gospodin major Streker za koga mi putem razmene tražimo prof. Ivana Marinkovića iz Karlovca. On se nalazi u policijskom zatvoru u Zagrebu,

c/ 25 zarobljenih nemačkih vojnika koji su zarobljeni u borbama na Sitnici,

d/ oko 100 oficira, podoficira i službenika hrvatskih oružanih snaga i hrvatske države,

e/ 15 italijanskih oficira,

f/ oko 600 italijanskih vojnika i podoficira.

<sup>94</sup> Misli se na dopis generalštabnog majora Barta od 10. marta 1943. koji je upućen Vrhovnom štabu i u kome se daje saglasnost „Komande njemačkih trupa“ da će primiti partizanske pregovarače.

2. Mišljenja smo da komanda nemačkog Vermahta u odnosu na NOV Jugoslavije treba da primeni odredbe međunarodnog ratnog prava. Ukoliko nemački Vermaht usvoji ovaj predlog, naročito u odnosu na ranjene i zarobljene pripadnike NOVJ, što je u obostranom interesu, komanda NOVJ sa svoje strane nudi punu garanciju o striktnom pridržavanju tih odredaba.

3. Komanda NOV Jugoslavije smatra:

a/ da u datoj situaciji ne postoji nikakav razlog da nemački Vermaht vodi ratna dejstva protiv NOVJ s obzirom na situaciju, protivnika i interese jedne i druge strane. Prema tome bilo bi u obostranom interesu ako bi neprijateljstva bila obustavljena. U vezi s tim nemačka komanda i ova delegacija morali bi da preciziraju svoje predloge o eventualnoj zoni i pravce ekonomskih ili drugih interesa.

b/ NOVJ smatra četnike glavnim neprijateljima.

4. U toku trajanja pregovora po svim ovim tačkama predložimo prestanak ratnih dejstava između nemačkih trupa i trupa NOVJ.

5. Ova delegacija je opunomoćena da izvrši preliminarne razgovore dok eventualna konačna saglasnost mora biti potvrđena od strane naše više komande. Okončanje ovih razgovora je delegaciji od strane njene više komande naznačeno kao hitno i zahtevaju od nemačke komande da odredi opunomoćene predstavnike za pregovore.

M. Marković, s.r. K. A. Popović, s.r. V. Petrović, s.r".<sup>95</sup>

Sadržaj ovog dokumenta, „memoranduma“, koji su potpisala sva tri člana delegacije, gotovo je u svemu istovetan sa zabeležkom (zapisnikom) vođenom u toku razgovora. Jedino se u njemu ne spominje odlučnost Narodnooslobodilačke vojske da se suprotstavi britanskim trupama u slučaju njihovog iskrcavanja na jugoslovensku teritoriju, ukoliko bi došlo do njihove podrške četnicima. Takva odlučnost je postojala i razlozi za nju su bili razumljivi, ali je delegacija zaključila da to nije potrebno isticati u tom pisanom dokumentu.

<sup>95</sup> Dokument (bez signature) nalazi se u Arhivu Vojnoistorijskog instituta. Faksimil je Dedijer objavio u cit. knjizi na str. 805.



*U očekivanju nemačke  
saglasnosti o vođenju pregovora*

Pošto su predali „memorandum“ i — kako je Popović zabeležio — bili posluženi hranom i cigaretama, delegati su napustili zgradu u kojoj su vođeni razgovori i smestili se u obližnjoj kući koja je za njih bila pripremljena. Na njoj je, kako je Popović zapisao, stajala tabla sa natpisom „Komanda mesta“. Tu su im vratili šaržere, a punomoćja su zadržali „dok ih ne prevedu“. „Soba je neugledna i ne baš čista“, stoji u Popovićevom dnevniku. „Jedan sto, jedna peć, dve slamarice, u čošku jedan paket letaka ... Naša soba je sa dvorišta ... Kad idemo u klozet preko avlije, niko nas ne prati. Sa ulice dopire do nas zuka kamiona i tenkova. Jedna nemačka divizija, eto, kreće za Prozor.“

U toj sobi ostali su delegati da sačekaju odgovor nadležnih nemačkih organa, u nadi da će on, kako im je obećano, brzo stići i da će pregovori početi sledećeg dana, 12. marta. Njihova očekivanja su, međutim, bila izneverena, jer odgovor nije stigao ni tog, ni naredna dva dana. Bili su zbog toga zabrinuti. Mučila ih je neizvesnost šta će se dalje desiti. Bili su, ipak, dovoljno strpljivi, jer su bili svesni ozbiljnosti zadatka koji im je bio poveren. Nisu, razumljivo, znali kako se odvija situacija na frontu i da li Operativna grupa divizija uspešno nastavlja nadiranje na levoj obali Neretve i u njenom izvorišnom delu. Vreme su provodili u sobi iz koje su mogli da prate kretanje drumom nemačkih pešadijskih i motorizovanih trupa ka Prozoru, što je bio dokaz da se operacije u dolini Neretve nastavljaju. K njima su povremeno dolazili nemački oficiri, verovatno iz Obaveštajnog odeljenja Štaba divizije, s kojima su vođeni razgovori uglavnom o ratnim temama koje su i njih zakupljale. Prema Đilasovom sećanju, razgovaralo se otvoreno. „Mi smo im dokazivali bezizglednost, besmislenost njihovog ratovanja protiv nas“, piše on. „Ja sam obrazlagao: mi ne možemo biti poraženi. Čak i da uništite našu grupaciju, što smo već izbegli, mi bismo 'je obnovili negde drugde, a postoje i druge neuništene ... A Koča: ja mogu kroz vaše redove da provučem svoju diviziju kadgod hoću — eto, noćas, ako hoćete! Na to je nemački major odgovorio:

Da, tako je lako ratovati: komad hleba i nešto metaka u torbi pa — u planinu!"

U međuvremenu su obaveštenja o dolasku delegacije Vrhovnog štaba u Gornji Vakuf, u Štab 717. pešadijske divizije, i o predlozima koje je podnela u razgovorima sa generalom Dipoldom bila veoma brzo, istog dana, najpre preko telefona, a zatim li pismenim putem, dostavljena pretpostavljenim vojnim komandama i ustanovama u Sarajevu, Zagrebu, Beču i Berlinu. Iz Štaba 717. divizije stiglo je najpre telefonsko obaveštenje u štab komandanta nemačkih trupa u Hrvatskoj, a kasnije, verovatno sledećeg dana, i pismeni izveštaj operativnog oficira kapetana Kriša. General Liters je u Sarajevu upoznat sa predlozima partizanskih parlamentaraca: o razmeni zarobljenika, priznanju Narodnooslobodilačkoj vojsci statusa zaraćene sile i obustavi neprijateljstava, odnosno sklapanju privremenog primirja. Liters je, kako se moglo i očekivati, odbio da se upušta u pregovore, jer je bio ovlašćen isključivo da vodi operacije protiv partizanskih snaga na teritoriji NDH. On je odbacio svaku mogućnost za sklapanje primirja, ali je oenio da pitanja koje je predložila delegacija Vrhovnog štaba „mogu imati dalekosežne političke posledice" i da eventualni pregovori o njima spadaju u nadležnost Nemačkog opunomoćenog generala u Hrvatskoj Gleza fon Horstenaua.

Načelnik Litersovog štaba generalštabni major Verner Pfapfenrot (Werner Pfapfenrott) o dobijenom obaveštenju telefonom je javio generalu Horstenauu, koji je vest dalje prosledio u Beč, da bi sa njom bio upoznat general-pukovnik Aleksander Ler, komandant oružanih snaga Jugoistoka, koji se tamo zatekao po povratku iz Berlina. Ler je narativao da se, pre povratka u svoj štab u Solunu, zadrži u Sarajevu, da bi u Litersovom štabu bio поблиže upoznat sa tokom i rezultatima operacije „Vajs". On je Horstenauu odgovorio „da će odlučiti da li će se pri povratku avionom 12. marta iskrcati u Zagrebu da, bi saslušao referat Opuномоćenog generala, ili će tek po pristizanju u Sarajevo eventualno narediti da se pozove Opuномоćeni general radi savetovanja".

O telefonskom razgovoru koji je 11. marta vodio sa pukovnikom Pfapfenrotom, oficir u štabu Nemačkog opu-

nomoćenog generala u Zagrebu sačinio je u večernjim časovima sledeću zabelešku:

fcäs\*-; -L "»

„11. marta 1943.

1. Kod 717. pešadijske divizije stigla su tri partizanska parlamentarca, i to jedan oficir (komandant jedne udarne divizije) i dva profesora. Ponuda parlamentara: u zamenu za nemačkog majora Štrejera, koji se nalazi u zarobljeništvu kod partizana, traži se profesor Ivan Uminković iz Karlovaca. Ovaj poslednji treba da se nalazi u ustaškom zatvoru u Zagrebu (prema izveštajima koje je Glavni ured za bezbednost Rajha pribavio do 17 časova 11. marta, profesora Uminkovića niko ne poznaje i nigde se nije mogao pronaći). Dalja nastojanja da se utvrde mesto i vreme hapšenja Uminkovića još su u toku.

2. Sem majora Štrejera u rukama partizana nalaze se još 25 Nemaca, 120 Hrvata, 600 Italijana.

3. Partizani nastoje da dođe do pregovora da bi se postiglo postupanje prema obostranim ratnim zarobljenicima prema „humanim shvatanjima“.

4. Oni izjavljuju da se ne bore protivu hrvatske države, i ni u kom slučaju protiv Nemaca, već isključivo protiv četnika. Oni su spremni da sa oružjem u ruci istupe protiv svakog neprijatelja na kojeg mi ukažemo, pa isto tako i protiv Engleza prilikom iskrcavanja. Ovi parlamentarci ne nose sovjetske zvezde na kapi već oznaku „M“, koja verovatno treba da znači „Maček“.

5. Partizani žele da dođe do primirja, što je Komandant (nemačkih trupa) odbacio. Sem toga žele da budu priznati kao „zaraćena sila“. Komandant u ovom pitanju, koje može imati dalekosežne političke posledice, neće doneti nikakvu odluku i preporučuje saradnju sa Opunomoćenim generalom.

Komandant (Jugoistoka) je preko majora Šenka (Schenk) u Beču telefonom ukratko obavestien i odlučio da li će se pri povratku avionom 12. 3. iskrcati u Zagrebu da bi saslušao referat Opunomoćenog generala, ili će tek po pristizanju u Sarajevo eventualno

narediti da se pozove Opunomoćeni general radi savetovanja.

Zagreb, 11. marta 1943."<sup>90</sup>

Obaveštenja koja su potekla iz Gornjeg Vakufa i koja su telefonskim putem bila prenetna višim nemačkim štabovima nisu — kao što se vidi — tačno tumačila najvažnija pitanja koja su bila predmet razgovora. To se u prvom redu odnosi na predlog delegacije Vrhovnog štaba o obustavi neprijateljstava i na obrazloženje stava partizana prema četnicima i Englezima. Isticanje četnika kao glavnih neprijatelja i odlučnost partizana da se suprotstave i Englezima ukoliko bi se iskrcali na jugoslovensku teritoriju i pružili pomoć četnicima pogrešno su ocenjeni kao spremnost partizana da se bore „protiv svakog neprijatelja na kojeg Nemci budu ukazali“. Takva interpretacija je očigledno predstavljala običnu izmišljotinu i nije bila saglasna sa onim što je od strane delegacije bilo stvarno rečeno i što je, uostalom, bilo tačno navedeno u zapisniku (zabelešci) nemačkog oficira i u zvaničnom dokumentu („memorandumu“) koji je delegacija podnela. Ni podatak o oznaci na kapama parlamentaraca nije bio tačan. Oni su, kako stoji u Popovićevom dnevniku, na kapama imali petokrake zvezde.

Mada se iz raspoloživih dokumenata ne može utvrditi da li je general-pukovnik Ler nešto preduzeo, ipak je izvesno da se ni on, kao ni njegovi podređeni komandanti (generali Liters i Dipold), nije želeo izjasniti o vođenju pregovora iako je intimno bio ubeđen u njihovu korisnost. On nije iz Beča odleteo u Zagreb „da bi saslušao referisanje Opunomoćenog generala“, već je otišao u Sarajevo, ali tamo nije pozvao Horstenaua. Zaključio je, svakako, sam, ili mu je tako sugerisano ili naređeno iz Vrhovne komande, koju je morao informisati o tako važnom pitanju, da eventualni pregovori sa partizanima nisu stvar vojnih komandi, imaju isključivi zadatak da vode borbe protiv ustanika. Pregovore sa partizanskim parlamentarcima, pre svega o razmeni zarobljenika, mogle bi eventualno da vode upravne i političke vlasti — Opunomoćeni general u Zagrebu Horstenau i nemački poslanik u NDH Zigfrid Kaše.

Horstenau je, ipak, još istog dana kada je bio obavešten o predlozima delegacije Vrhovnog štaba, preduzeo mere

<sup>90</sup> Arhiv VII, mikrofilm NAV-N-T-501, r. 267, s. 528—9.

da se pripremi teren za razmenu zarobljenika. Kako se u dobijenom obaveštenju o partizanskoj ponudi govorilo o majoru Strekeru, za čiju je razmenu tražen neki profesor iz Karlovca koji se navodno nalazio u ustaškom zatvoru u Zagrebu, preduzete su mere da se on pronađe. Radilo se, u stvari, o istaknutom revolucionaru i jednom od organizatora ustanka u Hrvatskoj Ivi Marinkoviću, članu CK KP Hrvatske i sekretaru Povjerenstva CK KPH za severnu Hrvatsku i grad Zagreb, koga su ustaše uhapsile 19. februara u Zagrebu pod imenom Franjo Sulentić, železničar. U izveštaju je, međutim, bilo pogrešno napisano njegovo prezime: umesto Marinković, stajalo je Uminković. Greška je, očigledno, nastala prilikom prenošenja teksta telefonom. Svi pokušaji da se pronađe ličnost pod tim prezimenom ostali su, razumljivo, bezuspešni. (Marinkovića su ustaše ubile 14. aprila 1943.)<sup>97</sup>

Razloga za vođenje pregovora o obustavi neprijateljstva, po oceni nemačkih komandi, nije bilo i zbog toga što su oni zaključili da je „partizanska država“ protiv koje su izvođene operacije „Vajs I“ i „Vajs II“ zauzeta, da su partizani potučeni i da se njihovi ostaci prebacuju preko Neretve u italijansku okupacionu zonu. Zadatak nemačkih trupa bio je sada, u novonastaloj situaciji: održavanje reda na zauzetoj teritoriji, posebno u boksitnoj oblasti oko Mostara, zatvaranje demarkacione linije da bi se sprečilo prelaženje partizanskih grupa iz italijanske u nemačku zonu, prediskolacija nemačkih trupa, njihov odmor, popuna i reorganizacija.

Još 10. marta Hitler i Vrhovna komanda su naredili da oblasti NDH koje su „oslobođene od komunista“ i koje su bile obuhvaćene operacijom „Vajs“ ostaju i dalje nemačko operativno područje, te da se u njima imaju angažovati nemačke policijske jedinice sa zadatkom da, zajedno sa operativnim trupama, „oslobođene oblasti konačno obezbede i umire“.<sup>98</sup> Bio je to, očigledno, izraz nepoverenja u NDH, u njene oružane i policijske snage, jer su se pokazale nemoćnim da održavaju vlast u zemlji i da se suprotstave partizanskim snagama koje su gotovo razbile ustašku državu. Ovo naređenje je proizašlo iz zaključaka donetih na

<sup>97</sup> B. Krizman „Ustaše i Treći Rajh“, I, Zagreb, 1983, str. 104.

<sup>98</sup> Arhiv VII, mikrofilm NAV-N-T-77, r. 788, s. 5517499.

sastanku koji su 4. marta u Hitlerovom Glavnom stanru održali Hitler, načelnik Vrhovne komande feldmaršal Wilhelm Kajtel (Wilhelm Keitel), komandant Jugoistoka general-pukovnik Ler i rajhsfirer SS Hajnrih Himler (Heinrich Himmler). Na tom sastanku su, naime, vođeni razgovori „po pitanju kakve su mogućnosti za organizaciju izvršne vlasti na teritorijama Hrvatske koje su oslobodile nemačke jedinice" i zaključeno je da vojne uspehe u Hrvatskoj treba „politički eksploaitisati", u kom cilju je „potrebno uspostaviti nemačku upravu odozdo do gore", jer — po Hitlerovom mišljenju — „u Hrvatskoj ne postoji policija a ustaše predstavljaju razbojničku bandu".<sup>99</sup>

I, tako, dok je delegacija Vrhovnog štaba boravila u Gornjem Vakufu, očekujući odgovor od nemačke strane o predlogu za vođenje pregovora, a Vrhovni štab žurio da i poslednjeg vojnika i ranjenika prebaci preko Neretve i proširi uspeh postignut razbijanjem četničkih jedinica prilikom forsiranja Neretve, kako bi zadobio odlučujuću pobeđu nad glavnim četničkim snagama pre nego bi nemačke trupe nastavile operacije i na levoj obali Neretve, ili se, pak, angažovale iz pravca Sarajeva ka Kalinoviku da bi uhvatile u „klješta" Operativnu grupu — nemačke komande, od najviših do onih operativnih koje su izvodile operacije, smatrale su da je ofanziva protiv „Titove države" uspešno okončana.

Pregovori s partizanima mogli su u takvoj situaciji imati smisla samo o razmeni zarobljenika, a njih je trebalo voditi u Zagrebu sa opunomoćenim generalom Horstenauom. To je 14. marta u popodnevnim časovima saopšteno Đilasu i Velebitu. Treći član delegacije je već bio napustio Gornji Vakuf, da bi se vratio na partizansku teritoriju.

*Povratak Koče Popovića  
iz Gornjeg Vakufa u Vrhovni štab*

Nezadovoljna čekanjem koje se, mimo obećanja generala Dipolda, oteglo, delegacija je četvrtog dana boravka u Gornjem Vakufu, 14. marta, zaključila da nema svrhe da se

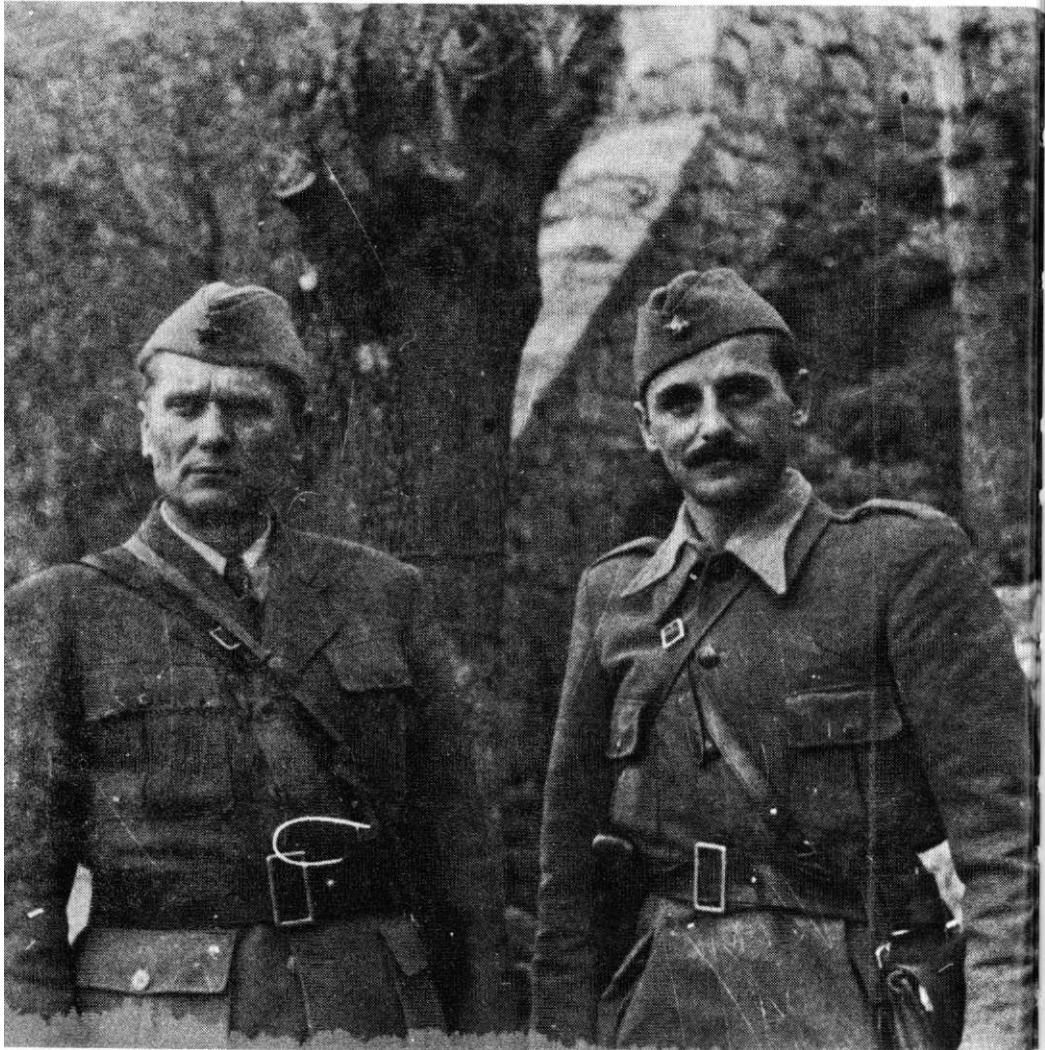
<sup>99</sup> Arhiv VII, mikrofilm NAV-N-T-77, r. 788, s. 5517500—1.



*Razmena zarobljenika kod Studenog Vrela, blizu Posušja, 5. septembra li  
Na slici levo, sa naočarima, partizanski pregovarač Vladimir Velebit.*



*Razmena zarobljenika kod  
Studenog Vrela, blizu Posušja,  
5. septembra 1942. U  
građanskom odelu nemački  
pregovarač inženjer Hans Ot.*



*Vrhovni komandant NOV i POJ Josip Broz Tito i komandant 1. proleterske divizije Koča Popović (u Jajcu, oktobra 1943).*





*Članovi Vrhovnog štaba NOV i POJ i Politbiroa CK KPJ Milovan Đilas, Edvard Kardelj i Aleksandar Ranković (u Jajcu, oktobra 1943).*



*Marijan Stilinović, predstavnik Vrhovnog štaba NOV i POJ na pregovorima sa nemačkim vlastima održanim avgusta 1942.*



*Vladimir Velebit sa komandantom Pratećeg bataljona Vrhovnog štaba Momom Đurićem (u Bihaću, januara 1943).*



*Grujo Soknić, kurir Vrhovnog štaba NOV i POJ, angažovanu Velebitavoj misiji (Snimak iz predratnog perioda).*



*Kolona nemačke SS divizije „Princ Eugen“ u nastupanju početkom 1 1943. za vreme bitke na Neretvi.*

*Zarobljenog nemačkog majora Artura Štrejera, komandanta 3. batal 738. grenadirskog puka 718. pešadijske divizije, sprovode kuriri 2. proleterske divizije (4. mart 1943. kod Gornjeg Vakufa).*



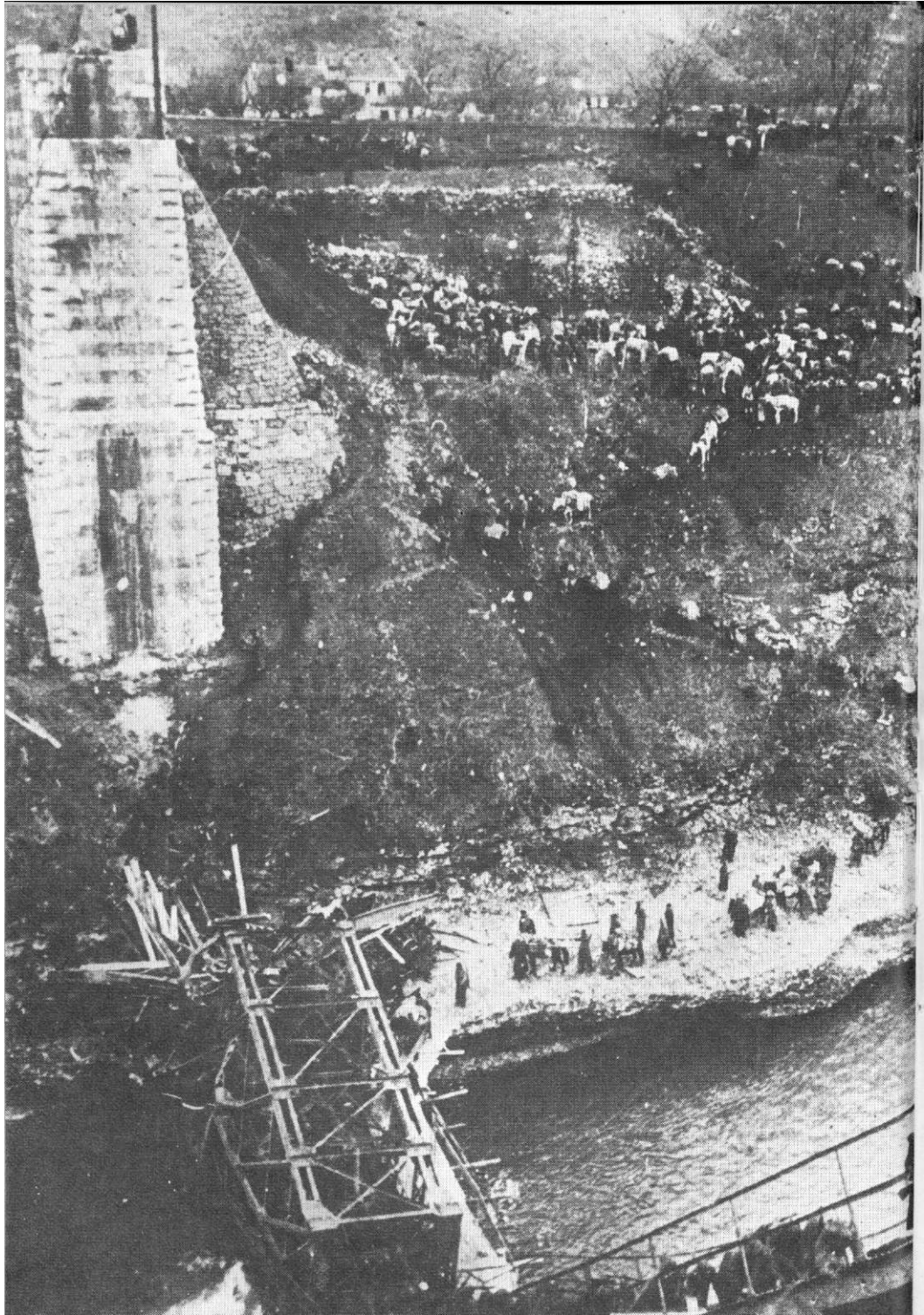


*Saslušanje majora Šrekera u Štabu 2. proleterske divizije 4. marta 1943. u dolini Rame (na slici, pored drugih partizana, komandant i politički komesar divizije Peko Dapčević i Mitar Bakić).*

*Milovan Đilas, Filip Kljajić Fića, politički komesar 1. proleterske divizije, Mijalko Todorović, politički komesar 1. proleterske brigade, i major Streker (u selu Medeškovići, kod Konjica, 18. marta 1943).*



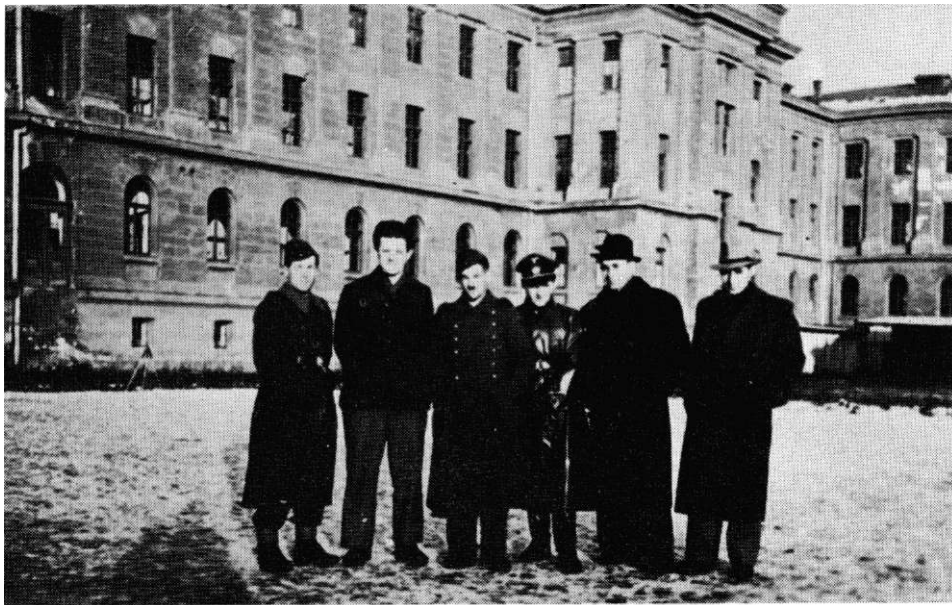






*Ministar spoljnih poslova Rajha fon Ribentrop pozdravlja ministra spoljnih poslova NDH Perića.*

*Porušeni železnički most na Neretvi kod Jablanice preko koga je Operativna grupa divizija NOVJ sa ranjenicima prešla preko Neretve marta 1943.*



*Dvojica razmenjenih pripadnika NOP-a: Viktor Kučan (drugi s leva) i Stjepan Kokot (prvi s desna) snimljeni ispred nemačkog vojnog zatvora u Zagrebu pre puštanja na slobodu.*



*Komandant Jugoistoka general-  
-pukovnik Aleksander Ler.*





*Draža Mihailović i Dragiša Vasić, njegov glavni politički savetnik, okruže grupom četnika.*



*Komandant nemačkih trupa u Hrvatskoj general-major Rudolf Litters.*



*Četnički vojvoda Dobrosav Jevđević u društvu italijanskih oficira.*



*Nemački poslanik u NDH  
Zigfrid Kaše.*

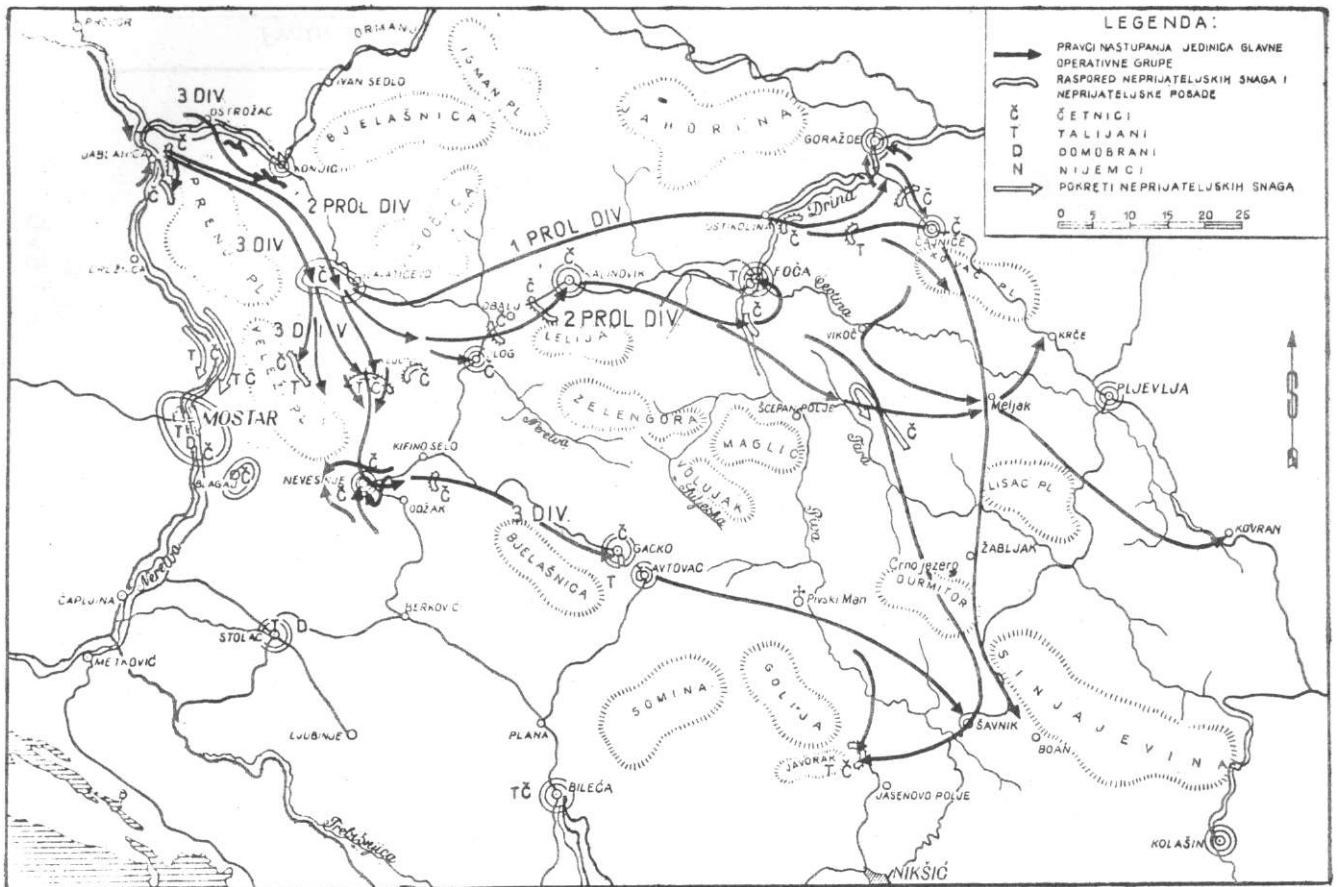


*Komandant Istaknutog dela četničke Vrhovne komande major Zahari Ostojić i britanski pukovnik V, Bejli.*



*Nemački opunomoćeni general  
u NDH general-potpukovnik  
Glez fon Horstenau, (u sredini)  
i Poglavnik Ante Pavelić.*





*Prodor Glavne operative grupe NOVJ u istočnu Hercegovinu i Crnu Goru. (marta—aprila 1943)*

Koča Popović i dalje zadržava u tom mestu, već da je celishodnije da se vrati u svoju diviziju, gde je bio potrebni, i u Vrhovni štab, da bi Tita upoznao sa rezultatima razgovora u Gornjem Vakufu. Popoviću je rečeno da saopšti Vrhovnom štabu da treba organizovati prihvat i ostale dvojice delegata, koji će za dan-dva takođe stići na partizansku teritoriju na levoj obali Neretve.

Dok se pripremao da napusti Gornji Vakuf, Popoviću su prišli neki nemački oficiri i čestitali mu rođendan. On se, kako kaže, nije tome iznenadio, jer je znao da su Nemci, sa kojima je pod svojim pravim imenom i funkcijom još od prošlog leta vodio prepisku oko razmene zarobljenika, prikupili o njemu podatke za koje su bili zainteresovani. Pošto je dobio propusnicu za nesmetan prelazak preko linije fronta, prevezen je autom do najisturenijih nemačkih jedinica, negde između Rame i Jablanice, a potom se uputio pešice drumom ka Jablanici, u koju je stigao predveče, ne susrevši uz put ni jednog partizanskog borca. Tog dana i naredne noći završen je prelaz ranjenika i partizana preko porušenog mosta na levu obalu Neretve, na teritoriju sela Krstac i Dobrigošća i prevoja Strbine, oko 5 km istočno od Jablanice. Čim je, prešavši preko mosta, stigao u Krstac, Popović je upoznao pomoćnika načelnika Vrhovnog štaba Pavia Ilića (koji je, zajedno sa Vladimirom Dedijerom, rukovodio prebacivanjem ranjenika) da će u toku 15. ili 16. marta stići i Đilas i Velebit, kojima treba obezbediti prihvat, a zatim se uputio u Vrhovni štab. Ilić je odmah naredio Štabu 1. proleterske divizije (kojom je, u odsustvu komandanta Popovića, komandovao načelnik Štaba Vaso Jovanović) da zaštitničke jedinice prihvate Đilasa i Velebita.<sup>100</sup> Njihov dolazak se očekivao u rejonu Jablanice, jer se nije znalo da su oni u međuvremenu, dok se Popović vraćao na partizansku teritoriju na levoj obali Neretve, bili upućeni u Sarajevo. Obavestivši Terzića, zamenika načelnika Vrhovnog štaba, da su „uz teške napore i poslednji ranjenici prebačeni u toku noći 14/15. marta preko Neretve“, Ilić je javljao i o očekivanom dolasku Đilasa i Velebita.

Žureći da što pre stigne u Vrhovni štab, koji se nalazio kod Boračkog jezera, Popović se nije zadržavao na putu, koji je vodio planinskom stazom preko Momeja Sela, Visa i

<sup>100</sup> Arhiv VII, k. 9, reg. br. 36-1.

Bijele. U Borce je stigao posle ponoći 16. marta, i odmah je bio primljen kod Tita i Rankovića, kojima je podneo izveštaj o razgovorima koje je delegacija vodila u Gornjem Vakufu sa komandantom nemačke divizije.

Na osnovu Popovićevog izveštaja nije se moglo zaključiti kakva će biti sudbina pregovora, odnosno da li će do njih doći i da li će Nemci prihvatiti predlog Vrhovnog štaba o razmeni zarobljenika i o razmatranju druga dva pitanja — o priznanju Narodnooslobodilačkoj vojsci statusa zaračene strane i o privremenoj obustavi neprijateljstava. Trebalo je sačekati dolazak i druge dvojice delegata, da bi se na osnovu odgovora nemačkih vlasti, koji bi oni, kako se računalo, doneli, odlučilo šta treba dalje preduzeti. A u međuvremenu, i bez obzira na odgovor Nemaca, trebalo je što odlučnije nastaviti sa nadiranjem prema istoku i razbijanjem četnika, kako bi se što pre izašlo sa veoma nepovoljnog terena gornje Neretve, na kome su i jedinice i ranjenici bili stešnjeni između visokih i teško prohodnih planina Prenja i Crvnja, sa leve, i Bjelašnice, Visočice i Treskavice, sa desne strane Neretve uzvodno od Konjica, sputane za širi manevar. Razumljiva je, stoga, bila bojazan od nastavljanja nemačke ofanzive preko Neretve. Tito je opravdano ocenjivao da bi ta ofanziva znatno otežala položaj Operativne grupe divizija i ranjenika u situaciji kada se sa četnicima vodila odlučna bitka i kada je u toku bilo uspešno nastupanje ka Kalinoviku, Ulogu i Nevesinju, sa dobrim izgledima da se nastavi dalje na istok — ka dolinama Drine, Sutjeske i Pive.

Tito je bio uveren da će nemačke trupe nastaviti operacije preko Neretve, pored ostalog, i radi toga da bi uništile rukovodstvo Narodnooslobodilačke vojske, za koje su znali da se nalazi sa svojim glavnim snagama u rejonu Konjica. Smatrajući da je jedan od glavnih ciljeva ove zamašne, dotad najveće, nemačke ofanzive uništenje Vrhovnog štaba NOVJ, Tito je pomišljao kako bi neprijatelja trebalo zavarati dovodenjem u zabludu o pravom boravištu Vrhovnog štaba i skrenuti mu pažnju na drugu, pogrešnu stranu. Kako je znao da nemačka prislušna služba prati emisije Radio-stanice „Slobodna Jugoslavija" i preko njih saznaje dosta toga što Vrhovni štab javlja o situaciji u Jugoslaviji, Tito je došao na ideju da tobožnjim slanjem jedne otvorene depeše „Drugoj grupi Narodnooslobodilačke vojske —



sektor Konjic—Mostar", tj. Operativnoj grupi divizija (jer je, navodno, zbog promene radio-talasa, ostao bez neposredne radio-veze s njom), „otkrije" da se probio u srednju Bosnu i da se nalazi kod „Prve grupe Narodnooslobodilačke vojske". Pretpostavljao je da bi Nemci u tom slučaju, možda, obustavili dejstva u dolini Neretve i preneli ih na sever, prema srednjoj Bosni. Tito je, stoga, 17. marta uputio Izvršnom komitetu Kominterne sledeću depešu:

„Molimo da objavite preko 'Slobodne Jugoslavije' ovo saopštenje radi kamuflaže našeg štaba jer su Nijemci saznali da se ja nalazim kod Konjica i koncentrišu sve svoje snage kako bi nas uništili:

'Komandi Druge grupe Narodnooslobodilačke vojske — sektor Konjic—Mostar. Već dva dana mi vas slušamo, ali vaša radio-stanica ne odgovara. Radite ponovo na starim talasima dok ne uspostavimo vezu na novim talasima. Ja sam se srećno probio severno od planine Bitovnje. Tito' ".<sup>101</sup>

Nije se moglo utvrditi da li je tekst ove dobro smišljene Titove poruke emitovala Radio-stanica „Slobodna Jugoslavija". Sigurno je, međutim, da Nemci nisu saznali za nju.

#### *Izbijanjem na Neretvu Nemci su okončali operaciju „Vajs"*

Opasnosti od daljeg nastupanja nemačkih trupa preko Neretve, čega se Vrhovni štab pribojavao i zbog čega je naložio svojoj delegaciji da pokuša da privoli Nemce na privremenu obustavu neprijateljstva, kako bi se dobilo u vremenu, i na pristanak da se partizanskim snagama omogući da se prebace u Sanžak — u stvari, nije bilo. Operacija „Vajs" je još 10. marta bila završena. O tome je general Roboti, komandant italijanske 2. armije, toga dana obavestio svoju Vrhovnu komandu u Rimu. „General Liters", stajalo je u njegovom telegramu, „mi je jutros, 10. t. m.,

<sup>101</sup> J. B. Tito, *Sabrana djela*, tom. 14, str. 149.



javio da smatra da je sa današnjim danom operacija 'Weiss' završena".<sup>102</sup>

Da je neprijateljska ofanziva završena i da se operacije neće nastaviti i na levoj obali Neretve, Vrhovnom štabu, razumljivo, nije bilo poznato. Smatralo se da najveća opasnost i dalje preti od dveju nemačkih divizija koje sa zapada i severa nadiru ka dolini srednje Neretve: od 717. divizije, koja je nastupala iz rejonu Prozora u zahvatu doline Rame, i od 718. divizije, koja se nalazila severnije, u rejonu Konjica, odakle je mogla usmeriti napad ka izvornom delu Neretve, tamo gde se kretala Operativna grupa s ranjenicima.

Pred tim divizijama su, međutim, tih dana, sredinom marta, stajali drugi zadaci: da čvrsto posednu komunikaciju u dolini Neretve, nizvodno od Konjica do Drežnice, i spreče probijanje partizanskih snaga na sever, preko demarkacione linije, u nemačku okupacionu zonu. Tako je još 14. marta, istog dana kada se završavao boravak delegacije Vrhovnog štaba u Gornjem Vakufu i kada su i poslednji ešaloni ranjenika i partizanske zaštitne jedinice prelazili preko improvizovanog mosta kod Jablanice, komandant 717. divizije general Dipold obavestavao generala Litera, Komandanta nemačkih trupa u Hrvatskoj (koji je rukovodio operacijama u ovoj velikoj ofanzivi protiv „partizanske države“), da njegova divizija „nastupa prema Rami i Podhumu da bi tamo uspostavila vezu sa 718. pešadijskom divizijom“ i da će osiguravati put Rama—Konjic prema jugu, odnosno prema partizanskim snagama koje su prešle na levu obalu Neretve. Na dostignutoj liniji, izveštavao je Dipold svog pretpostavljenog starešinu, njegova će se divizija zadržati i pristupiće pročešljanju terena s obe strane doline Neretvice i „spečavati da se neprijatelj probije prema severu“, u nemačku okupacionu zonu.<sup>103</sup>

Bojazan Vrhovnog štaba od nastupanja 717. divizije preko Neretve je, dakle, bila suvišna, tim više što je toj diviziji dva dana kasnije general Litera dodelio nov zadatak: da što hitnije napusti rejon Prozora, Rame i Konjica i prebaci se na prostor severoistočno od Sarajeva i zapreči

<sup>102</sup> Zbornik, tom IV, knj. 11, dok. br. 211.

<sup>103</sup> Zbornik, tom XII, knj. 3, dok. br. 37.

liniju Sarajevo—Višegrad. Liters je, naime, procenjivao da bi partizanske snage, koje su iznenada i tako odlučno prodrle preko Neretve i koje uspešno nastupaju ka Foči, mogle pokušati prodor na sever, preko pomenute linije. Nakon izvršenja tog neposrednog i hitnog zadatka, toj je diviziji predstojao odlazak u Grčku. Ova divizija, od koje se najviše strahovalo, nije, dakle, imala zadatak da nastavi nastupanje preko Neretve.

Ni ostale četiri nemačke divizije koje su učestvovalе u ovoj velikoj ofanzivi nisu nameravale da nastave operacije. Naređenjem generala Litersa od 16. marta bilo je predviđeno da će te divizije „biti prebačene u rezone osiguranja na teritoriji Hrvatske gde će vreme do kraja aprila iskoristiti za obuku, popunu rezervi i popunu ljudstvom". Tako je 714. diviziji naloženo da ostane u zapadnoj Bosni i na Baniji, 369. legionarskoj da preuzme rejon u istočnoj Bosni koji je pre ofanzive držala 718. divizija, a SS diviziji „Princ Eugen" da obezbeđuje boksitne rudnike u okolini Mostara. U dolini Neretve, ostaće samo jedan puk 718. pešadijske divizije, ali ni on neće imati ofanzivne zadatke: obezbeđivaće rejon Jablanica—Konjic—Prozor i osiguravaće snabdevanje SS divizije „Princ Eugen" drumovima koji iz Sarajeva i Bugojna vode u pravcu Mostara.<sup>104</sup>

Bitka na Neretvi je, dakle, sredinom marta bila završena. Operacije nemačkih divizija protiv Operativne grupe NOVJ bile su okončane i pred nemačkim trupama su stajali zadaci osiguranja zauzetih teritorija na kojima su, naročito u zapadnoj Bosni i Hrvatskoj, partizanske jedinice obnavljale, odnosno nastavljale borbena dejstva. Nijedna nemačka divizija nije bila upućena preko Neretve, na teritoriju na koju je prodrla Operativna grupa, vodeći teške i uspešne borbe sa glavnom četničkom grupacijom kojom je komandovao Draža Mihailović. Toj grupi, dakle, nije pretila opasnost od intervencije nemačkih trupa. General Liters je, procenjujući situaciju u prvoj polovini marta, konstatovao da je „Titova država razbijena i da je njegova vojska u raspadanju", da je partizanski otpor protiv nemačkih divizija „uglavnom slomljen" i da je „operacija 'Vajs' u suštini završena". Prema tome, zaključio je Liters, „*daljem razbijanju neprijatelja postavljene su granice, pošto*

<sup>104</sup> Zbornik, tom XII, knj. 3, dok. br. 38.

*gonjenje neprijatelja nije moguće na teritoriji južno, odnosno istočno od Neretve zbog političkih odnosa sa Italijanima". Stoga je, precizirao je on neposredne zadatke nemačkih trupa na teritoriji NDH, „sigurnost umirenih teritorija protiv ponovnog prodora ustanika glavni zadatak za najbližu budućnost”<sup>105</sup> (podvukao M. L.).*

Ocenjujući situaciju u kojoj se nalazila Operativna grupa NOVJ posle forsiranja Neretve, general Liters je zaključio da razbijene partizanske jedinice, koje se, „sa malo municije i hrane, deprimirane nemačkim udarima i zadržavane velikim brojem ranjenika i bolesnika”, nalaze južno od linije Konjic—Rama, na levoj obali Neretve, pokušavaju da se izvuku ka Crnoj Gori. On nije isključivao ni mogućnost da bi te partizanske snage mogle „odstupiti” i prema severu, u nemačku okupacionu zonu, i da su za taj slučaj „pripremljene protivmere”, misleći na pregrupisanje nemačkih divizija, odnosno njihovu predislokaciju, koja je upravo predstojala, da bi, duž komunikacije Sarajevo—Višegrad, zatvorile demarkacionu liniju.

Nemačke trupe su, kako je Liters zaključio, uspešno izvršile zadatke postavljene operacijom „Vajs” i sada je predstojalo obezbeđenje „umirenih” teritorija u nemačkoj okupacionoj zoni i sprečavanje „ponovnih prodora ustanika” na te teritorije. Uz to, što je takođe bilo značajno, te trupe trebalo je odmoriti, popuniti ljudstvom i materijalom, jer su u proteklim operacijama pretrpele znatne gubitke. Četiri divizije (717. i 718. pešadijska, 369. legionarska i SS „Princ Eugen”) imale su izbačenih iz stroja 39 oficira i 2.005 vojnika, među kojima više od trećine poginulih. Te divizije, uz to, trebalo je pripremiti za novu operaciju („Svare”) koja je planirana za početak maja.

I general-pukovnik Ler, komandant Jugoistoka, u svom izveštaju Vrhovnoj komandi Vermahta konstatovao je da je „operacija protiv komunista, koja je otpočela 20. januara i izvođena po fazama 'Vajs I', 'Vajs II' i 'Mostar', okončana sa uspehom posedaњem oblasti boksitnih rudnika u rejonu Mostara i izbijanjem na Neretvu”.<sup>106</sup> Tvrdnju o „uspešnom okončanju operacije” Ler je, međutim, doveo u

<sup>105</sup> Isto.

<sup>106</sup> Arhiv VII, mikrofilm NAV-N-T-78, r. 332, s. 6290035—72.

sumnju: „Mada je jakim neprijateljskim snagama" — izveštavao je on Vrhovnu komandu — „uspelo da izbegnu uništavanje blagovremenim izvlačenjem prema jugu na italijansku okupacionu teritoriju, i to uglavnom preko Neretve na jugoistok, ipak se, vojnički posmatrano, razbijanje 'Komunističke Titove države', koja je obrazovana na teritoriji koju su napustili Italijani,<sup>107</sup> može oceniti kao potpuni uspeh". Zahvaljujući tome, tvrdi Ler, otklonjena je za izvesno vreme opasnost da se u Jugoslaviji obrazuje jedan novi front. Uspeh operacije se, između ostalog, ogledao u tome što su rudnici boksita u rejonu Mostara, nakon dolaska SS divizije „Princ Eugen" u to područje, ponovo otpočeli proizvodnju koja je bila prestala zbog borbi koje su tamo vodile partizanske jedinice.

Pored priznanja da su glavne partizanske snage izbegle uništenje izvlačenjem preko Neretve u italijansku okupacionu zonu, Ler je morao da prizna da se i u nemačkoj okupacionoj zoni i dalje nastavlja aktivnost partizanskih snaga, naročito u Slavoniji, na području Papuk—Psunj—Bilogora. „Sa tog područja", stoji u citiranom izveštaju Vrhovnoj komandi, „preduzimaju se brojni napadi i sabotaze protiv glavne železničke linije Zagreb—Beograd". I u oblastima južno od Save — na Kordunu, u Baniji, Lici i zapadnoj Bosni — prikupljaju se jače partizanske jedinice koje su u toku izvođenja operacije „Vajs I" uspele da se probiju iza nemačkih divizija koje su nastupale na jugoistok, ka dolini Neretve.

Ler je izveštavao i o partizanskim snagama koje su se probile preko Neretve, u italijansku okupacionu zonu. Procenjujući da se radi o oko 6—8.000 partizana, o „ostacima komunista koje su nemačke snage razbile", on je naveo da su te partizanske snage (za koje, ipak, kaže da sačinjavaju „gro komunističkih snaga pod komandom Tita") „uspele da razbiju odbranu Mihailovićevih četnika na istočnoj obali Neretve" i da su se probile u rejon Kalinovika, Foče i Nevesinja. „Uspehi koje su postigli u borbi protiv četnika" — konstatovao je Ler — „učinili su da komuni-

<sup>107</sup> Reč je o teritoriji tzv. druge i treće zone u zaleđu obale koju su italijanske trupe, nemoćne da je održe pred razmahom partizanskog pokreta, napustile u toku juna 1942, povukavši se u prvu zonu, na priobalno područje.

sti ponovo ojačaju". Ocenjujući, u nastavku izveštaja, stanje u kome su se našle četničke jedinice posle pretrpljenog poraza u bici na Neretvi, Ler je naveo da se neke od njih nalaze u rasulu i da Mihailović, „koji snosi glavnu krivicu za dosadašnje neuspehe zbog nepravilne procene vremena, prostora i zemljišta i zbog toga što nije iskoristio opšte date mogućnosti", pokušava da sa ostacima svojih snaga, ojačanim jedinicama koje su dovučene iz Crne Gore i Srbije, spreči dalji prodor komunista.

I Ler je, kao i nemački vojni i diplomatski predstavnici u NDH general Horstenau i poslanik Kaše, smatrao da je međusobni obračun partizana i četnika u interesu Nemaca. „Ukoliko Mihailović uspe", stajalo je u Lerovom izveštaju Vrhovnoj komandi, „da svoje celokupne snage angažuje u borbi protiv Titovih komunista, koji su pretrpeli značajne gubitke, može se računati sa sigurnim slabljenjem obeju ustaničkih grupa". Nazivajući i četničke jedinice „ustaničkim", Ler je mislio na to da bi se one, u slučaju savezničkog iskrcavanja na Balkan, pridružile invazionim snagama. Uostalom, i zbog opasnosti od takvog obrta, kada bi dotad lojalne, kolaboracionističke snage postale neprijateljske, bila je od strane nemačke Vrhovne komande i planirana operacija „Svare", u kojoj je trebalo razoružati četničke jedinice u Crnoj Gori i Hercegovini.

U zaključku svog izveštaja Ler je konstatovao da će novom ofanzivnom operacijom „Svare" postići ono što, ipak, nije postignuto u tek završenoj operaciji „Vajs": uništenje partizanskih snaga koje su se probile preko Neretve i koje bi mogle „ugroziti srpsku jugozapadnu granicu", uz prethodno razoružanje četnika u Crnoj Gori i Hercegovini. Tim merama, koje će biti izvršene pre savezničkog iskrcavanja „na prostoru Jugoistoka", biće „uveliko ojačana sopstvena odbrana u vremenu kada neprijatelj bude eventualno izvršio napad". Te su mere podrazumevale i obezbeđenje vitalnih komunikacija, naročito železničke pruge Zagreb—Beograd—Solun, koja je često bila u prekidu. „Ključno pitanje odbrane Jugoistoka i dalje predstavlja situacija na planu transporta koja u martu nije mogla biti poboljšana", stajalo je u Lerovom izveštaju. I sa vojničkog i sa političkog stanovišta te je mere, dakle, trebalo neodložno izvršiti, jer — kako je Ler izveštavao Vrhovnu komandu — „u slučaju savezničkog iskrcavanja, na Balkan sa sigurnošću

se može očekivati opšti narodni ustanak protiv okupacionih sila, uz učešće obeju neprijateljskih grupa". „Izgleda da Mihailović i Tito računaju sa jednim takvim iskrcavanjem", zaključio je Ler razmatranje situacije i događaja koji bi mogli ubrzo nastupiti na jugoistoku Evrope, odnosno na jugoslovenskom ratištu.

I Hitler je, odobravajući predlog za izvođenje operacije „Svare" (kako je stajalo u telegramu koji je Vrhovna komanda Vermahta uputila 30. marita komandantu Jugoistoka), uzimao u obzir mogućnost „neprijateljskog iskrcavanja na Balkan".<sup>108</sup> Na tu je mogućnost on računao i ranije, još u jesen 1942, kada je na osnovu njegovog naređenja i planirana zajednička nemačko-italijanska ofanzivna operacija „Vajs" protiv partizanske države u zaleđu jadranske obale, kojom je trebalo, pre nego dođe do iskrcavanja savezničkih trupa, razbiti tu državu, osloboditi komunikacije koje iz unutrašnjosti vode ka moru i učvrstiti odbranu obale. Hitler je, kao što je već rečeno, na opasnost od savezničke invazije na Balkan ukazao Musoliniju u pismu od 16. februara 1943, upozorivši ga da bi u tom slučaju moglo doći do ujedinjavanja partizana i Mihailovićevih četnika i da bi zbog toga trebalo uništiti sve bande „ako želimo i da izbegnemo opasnost napada na našu pozadinu u slučaju iskrcavanja Anglo-saksonaca na Balkansko poluostrvo". OA je, dalje, upozoravao da bi, ukoliko se to ne izvrši, nemačke divizije bile prisiljene da suzbijaju partizane umesto „da budu na raspolaganju kao efikasne odbrambene trupe za borbu s invazionim armijama".<sup>109</sup>

I izveštaji diplomatskih predstavnika koji su tih dana stizali u Berlin bili su jedinstveni u oceni da je operacija „Vajs" uspešno okončana. Tako je nemački poslanik u Zagrebu Kaše, u telegramu ministru inostranih poslova Ribentropu od 23. marta, izveštavao da su nemačke divizije zaposele boksitno područje zapadno od Mostara, koje italijanske trupe nisu uspele zaštititi, i teritoriju oko Prozora i Konjica i da su zatvorile demarkacionu liniju istočno od Sarajeva prema Višegradu. Ostaci partizana, koji se nalaze jugoistočno od nemačkih jedinica, angažovani su u borbama sa četnicima kod Kalinovika i Nevesinja, koje su

<sup>108</sup> Arhiv VII. mikrofilm NAV-N-T-78, r. 344, s. 6301543.

<sup>109</sup> „Hitler e Mussolini — Lettere e documenti", Milano, 1946,

italijanske i četničke trupe morale napustiti. Takav, nepovoljan obrt situacije u njihovoj zoni prinudio je Italijane da od nemačkih trupa zatraže da intervenišu na levoj obali Neretve. No — naglašavao je Kaše — takva akcija nemačkih trupa trenutno nije moguća, budući da im je nužan odmor. Uostalom, smatrao je on, italijanska armija bi sa svojim četnicima mogla vrlo uspešno razbijati partizane, koje su, isticao je, nemačke trupe porazile. I, na kraju, Kaše zaključuje da se čini da je borba partizana protiv četnika, u vezi sa saopštenim izjavama njihovih predstavnika, sasvim korisna, jer nemačka strana može da u međuvremenu odmori svoje jedinice i da ujedno zadrži odluku u svojim rukama.<sup>110</sup>

Kašeova zaključivanja bila su sasvim neosnovana. Italijanske trupe koje su stajale pred Operativnom grupom divizija NOVJ bile su razbijene u dolini Neretve, a one koje su se nalazile u dolini Drine i u Hercegovini, i same zaplašene za svoju sudbinu, nisu ni pomišljale da krenu u napad na nadiruće partizanske snage. I četničke jedinice bile su dobrim delom razbijene i nalazile se u povlačenju, a mnoge od njih su bile zahvaćene rasulom. „Italijanska armija" i njeni četnici nisu se, očigledno, mogli odupreti nastupanju „poraženih" partizanskih snaga, a kamoli ih „uspešno razbijati", kako je Kaše zaključivao.

Sve ove okolnosti i trenutna situacija u kojoj se u drugoj polovini marta nalazila Operativna grupa sa oko 4.000 ranjenika i bolesnika i perspektive daljeg razvoja te situacije u svetlu nemačkih planova nisu bile poznate Vrhovnom štabu. On je računao — što je bilo logično — na nastavak nemačke ofanzive i preko Neretve, na pregrupaciju njihovih trupa i angažovanje na pravcu Sarajevo—Kalinovik—Nevesinje i u dolini gornje Drine. Bila je, stoga, i razumljiva Titova odluka da se nastave pregovori sa Nemcima i pokuša sa njihovom privremenom „neutralizacijom", kako bi se dobilo u vremenu i stvorili što povoljniji uslovi za ostvarenje strategijskih ciljeva: razbijanja četničkih snaga i prodora na istok — u Crnu Goru, Hercegovinu i Sandžak, sa perspektivom daljeg nastupanja ka južnoj Srbiji, Kosovu i Makedoniji. Uz to, što je bilo posebno važno, da se spasu ranjenici i bolesnici. Bila je, s druge

<sup>110</sup> Arhiv Jugoslavije, T-120, r. 212, Nr. 1271 od 23. III.

strane, razumljiva i odluka najviših nemačkih vlasti u NDH, opunomoćenog generala Horstenaua i poslanika Kašea, da se sa partizanskim predstavnicima, delegatima Vrhovnog štaba NOVJ, povedu pregovori o razmeni zarobljenika i o obustavi partizanskih dejstava u nemačkoj okupacionoj zoni, pre svega na železničkoj pruzi Zagreb—Beograd i u industrijski značajnim oblastima istočne Bosne.

U vezi sa tom odlukom delegati Vrhovnog štaba Đilas i Velebit bili su upućeni iz Gornjeg Vakufa u Sarajevo, da bi tamo sačekali dalja obaveštenja.

#### *Đilasov povratak u Vrhovni štab po nove instrukcije*

U popodnevним časovima 14. marta Đilas i Velebitu je u Gornjem Vakufu saopšteno da treba da krenu u Sarajevo, gde će biti nastavljeni razgovori. Pošto su Đilas vraćeni meci (Velebitu nisu vratili ni revolver), terenskim kolima su preko Bugojna i Travnika prevezeni u Sarajevo, u koje su stigli po noći. Smešteni su u jednu zgradu na obali Miljaeke, rekviriranu od organizacije Tot, u udobnom stanu neke žene čiji se muž, oficir bivše jugoslovenske vojske, nalazio u nemačkom zarobljeništvu (Velebitu je ostalo u sećanju da je to bila neka vrsta hotela za nemačke oficire i službenike iz organizacije „Tot“).

Sledećeg dana, 15. marta, pre podne Đilas i Velebit su odvedeni u nemačku komandu (koja se nalazila u zgradi „Konak“). U hodniku su primetili jednog borca 1. proleterske brigade koji je prebegao Nemcima. Đilas se, kako kaže, pribojao da će ga dezertter prepoznati, što bi bilo vrlo neugodno, jer nije želeo da se otkrije njegov identitet. Za Nemce je on bio profesor Marković i nikako ne bi bilo dobro da saznaju da je jedan od pregovarača član Vrhovnog štaba i jedan od najistaknutijih rukovodilaca Komunističke partije Jugoslavije i bliski Titov saradnik. Srećom — kako je Đilas zabeležio — ili ga dezertter nije primetio, ili ga nije hteo odati. (Velebit misli da je to bilo kasnije, pri njihovom povratku iz Zagreba).

U nemačkom štabu u Sarajevu (verovatno je to bilo u štabu 718. divizije) Đilasa i Velebita je primio jedan viši oficir iz Obaveštajnog odeljenja. Bio je prisutan i in-



ženjer Ot, kome su Horstenau i Kaše naložili da se uključi u razgovore. Razgovor s njima, kako se Đilas seća, „kretao se u okviru utvrđenih stavova" i bio je „informativan i suzdržan s obe strane". Nemački oficir je obećao da će nemačka strana pristati na razmenu zarobljenika. O drugim pitanjima — kako se moglo i očekivati — nije ništa odlučeno. Sa nemačke strane je zahtevano, kako Đilas dalje kaže, „da se odmah, pre ikakvog dogovora, obustave diverzije na pruži Zagreb—Beograd". Partizanski predstavnici su, međutim, insistirali na tome da se ta pitanja moraju vezivati za priznanje Narodnooslobodilačkoj vojsci statusa i prava zaraćene strane. Na tome se i završio razgovor. Nikakvi zaključci nisu doneti i trebalo je sačekati dalje korake. Đilas je, kako sam kaže, odlučio da se vrati u Vrhovni štab po nove instrukcije, a da Velebit ostane u Sarajevu, odakle će izvestiti da li će se pregovori voditi, u kom slučaju bi se i Đilas vratio u Sarajevo. U protivnom — i Velebit bi se vratio u Vrhovni štab.

Nemci su se saglasili sa odlukom partizanskih delegata, tim pre što su bili veoma zainteresovani za razmenu majora Štrekera i ostalih nemačkih zarobljenika. Kako su im data uverenja da će nemački zarobljenici biti oslobođeni, oni su obećali da će sa svoje strane učiniti sve da, što je moguće pre, prikupe zarobljenike i zatvorenike koje je partizanska strana tražila u ranije podnetim spiskovima.

Sledećeg dana, 16. marta, Đilas je, u pratnji jednog nemačkog podoficira, prevezen autom u Konjic, odakle su nastavili vožnju drumom niz Neretvu ka selu Celebiću. Ispod sela izašli su iz vozila. Tu je, kako se Đilas seća, prema dogovoru sa Rankovićem i „našim štapskim oficirima", trebalo da pređe na partizansku teritoriju. Bilo je dogovoreno da partizanska jedinica koja bude držala taj rejon bude o tome obaveštena. Toga dana su, međutim, delovi 7. i 3. krajiške i 5. crnogorske brigade vodili na tom odseku borbu sa nemačkom jedinicom iz sastava 718. divizije koja je, uz podršku artiljerije, tenkova i avijacije, nastojala da posedanjem visova iznad drumu obezbedi komunikaciju Konjic—Jablanica. Borba je, kako ju je video i doživio Đilas, bila veoma žestoka. U njoj su Nemci, prema sopstvenom priznanju, imali dva mrtva i sedam ranjenih. Izlažući se opasnosti, Đilas i nemački narednik su pokušavali da pređu na partizansku teritoriju, ali su bili doće-

kivani mitraljeskom vatrom. Tek uveče, po padu mraka, pošlo im je za rukom da stupe u dodir sa partizanskom jedinicom, koja nije bila obavještena da bi na tom odseku mogli stići partizanski parlamentarci. Do toga je došlo, kako je Đilas kasnije objašnjeno, zbog toga što je u međuvremenu izvršena smena jedinica na položajima, te komandant smenjeme jedinice nije to obavještenje preneo komandantu jedinice koja je preuzela položaje.

O Đilasovom prelasku preko linije fronta seća se Luka Vučinić, starešina jedinice koja je prihvatila Đilasa. Ističući da je toga dana njegova jedinica (2. četa 4. bataljona 5. crnogorske proleterske brigade) „vodila jednu od najtežih bitaka“ i da je izdržala tri snažna nemačka juriša potpomognuta i avijacijom, štiteći kolonu ranjenika koja se povlačila na udaljenosti od oko dve stotine metara, Vučinić kaže:

„Pred sam zalazak sunca dobili smo naređenje da se povučemo sa kote koju smo držali i sa nje branili povlačenje ranjenika. Čim smo se povukli, Njemci su zaposjeli našu kotu. Poslije kraćeg vremena, jedno, lice, koje sa te udaljenosti nijesam mogao prepoznati, počelo je da maše sa bijelom zastavom i da viče 'Alo, drugovi!'. Ja sam u tom momentu izdao naređenje puškomitraljesku da puca u tog „neznanca“. Tri do četiri puta „neznanac“ je padao i ustajao. Utoliko se i noć bližila. Raniji poziv ponovo sam razgovetnije čuo. Bio je sve bliži. Sa patrolom sam mu pošao u susret. Sa „neznancem“ su bila još dvojica. Pitao sam: 'Ko je to?'. Odgovorio je: 'Ovde je Milovan Đilas, član Vrhovnog štaba'. Sa njim su bila dvojica njemačkih oficira. Bio je siguran da smo mi partizani. Đilasa sam poznavao; susrio sam ga dvije godine ranije, poslije 13-to julskog ustanka. Kada sam se ubijedio da je to Đilas, pošao sam prema njemu. Prve riječi koje mi je uputio bile su: 'Bio sam u Sarajevu po naređenju Vrhovnog štaba i druga Tita da pregovaram sa Njemcima. Kada sam se vratio, cijeli dan sam bio u podnožju tvoje kote u štabu njemačke divizije . . . Još je dodao da bi se njemačkom generalu stomak izvrnuo da zna koliko je nas malo na toj koti bilo u odnosu na njihove jedinice. Rekao je još da je nje-

mački general upravo priznao, ili u razmišljanju dodao, da je njemačka vojska najbolja na svijetu, ali da je partizanski moral neuporedivo snažniji".<sup>111</sup>

Pošto se kratko vreme zadržao u Štabu 5. crnogorske brigade, kod komandanta Save Kovačevića (koji mu je, kako se Đilas seća, „lukavo se smejući" rekao: „Nemojte vi, počem, da nas izmirite s Njemcima!"), Đilas je sa nemačkim podoficijerom nastavio put ka Boračkom jezeru, jer je bio obavešten da se tamo nalazio Vrhovni štab. Putovali su cele noći i izjutra 17. marta stigli su do jezera, gde su se nalazili nemački zarobljenici. Tu je Đilas ostavio nemačkog podoficijera, a sam se uputio u Vrhovni štab, koji se nalazio u obližnjoj šumi, u pećini „Slapski potok".

Obradovani što su ugledali Đilasa, Tito i Ranković su pažljivo saslušali njegovo referisanje. O razgovorima u Gornjem Vakufu već su prethodnog dana bili upoznati od Koče Popovića, a Đilas ih je upoznao i sa razgovorima vođenim u Sarajevu. Kako se on svog referisanja seća, rekao je da Nemci nisu dali nikakva čvrsta obećanja, niti su „ni o jednom političkom pitanju izneli svoj određeni stav". Jedino su se saglasili da će pristati na razmenu zarobljenika. Sto se ostalih pitanja tiče — priznanja Narodnooslobodilačkoj vojsci statusa zaraćene strane i obustave neprijateljstva dok pregovori budu u toku — mogao se steći utisak da bi Nemci eventualno i pristali na dalje razgovore, ali uz uslov da partizanske jedinice obustave dejstva u Slavoniji, duž komunikacije Zagreb—Beograd. Tito je — seća se Đilas — primetio da je znao „šta Nemce svrbi", ali da se na njihov zahtev ne može pristati „dogod Nemci ne obustave napade na nas". Pošto je Đilas izneo svoje ubedenje da će Nemci izručiti tražene zarobljenike, odlučeno je da se major Streker i ostali nemački zarobljenici puste na slobodu, ne čekajući na razmenu, odnosno na oslobađanje partizanskih zarobljenika. Bilo bi to, kako su se saglasili, od Nemaca primljeno kao znak „dobre volje" partizanske strane. I, konačno, odlučeno je da razgovore treba nastaviti, u kom cilju je Đilas dobio zadatak da se vrati u Bijelu, gde će sačekati Velebitovu poruku iz Sarajeva. Tamo su bili prikupljeni nemački zarobljenici, kojima je iste večeri saopšteno da će biti oslobođeni.

<sup>111</sup> „Pobjeda", 18. decembar 1984.